

Lietuvių tremtinių bendruomenė Vakaruose: sugrįžti į laisvą Lietuvos valstybę

Juozas Banionis

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ juozas.banionis@genocid.lt

<https://orcid.org/0000-0002-1337-3784>

Antrojo pasaulinio karo sumaištis, sovietinės ir nacių okupacijos stipriai paveikė ir išblaškė lietuvių tautą. Antrojo pasaulinio karo Rytų frontui artėjant prie Baltijos kraštų, Lietuvą palikti ryžosi per šešiasdešimt tūkstančių tėvynainių, kurie traukėsi laikinai, manydami sulaukti greit sugrąžintos Tėvynės laisvės. Jie buvo ne paprasti karo pabėgėliai, bet tapo politiniais tremtiniais, ilgainiui įvardintais „dipukai“. Šiame straipsnyje išryškinamas lietuvių – karo pabėgėlių, prisiglaudusių DP stovyklose, telkimas į vieningą organizaciją – Lietuvių tremtinių bendruomenę (LTB). Kartu atskleidžiamos mūsų tautiečių politinės aspiracijos, pasireiškusios per pasiaukojimą saugoti lietuvišką tapatybę, palaikyti tautinį solidarumą ir rengtis laisvos, nepriklausomos Lietuvos gyvenimui.

Reikšminiai žodžiai: karo pabėgėliai, DP lietuviai, dipukai, skryningas, LTB, Lietuvių charta.

Įvadas

Kai antrojo pasaulinio karo frontas veržliai artėjo prie Baltijos kraštų, palikti Lietuvą ryžosi per 60 tūkst. tėvynainių, kurie buvo ne paprasti karo pabėgėliai, bet tapo politiniais tremtiniais, ilgainiui pavadintais „dipukai“. Šis vardas prigijo prasidėjus jų gyvenimui pokario Vakarų Europoje, (daugiausia Vakarų Vokietijoje) veikusiose stovyklose, administruojamose tarptautinių organizacijų. Tų stovyklų gyventojams buvo prisegtas sutrumpintas vardas DP (*Displaced persons* – liet. išvietintieji (perkeltieji) asmenys).

Tas gyvenimas DP stovyklose iš pradžių buvo lūkuriavimas, siejant viltis su Atlanto chartija – 1941 m. rugpjūčio 14 d. Jungtinių Amerikos Valstybių Prezidento Franklino D. Roosevelto ir Didžiosios Britanijos Premjero Winstono G. Churchillo pareiškimu. Dokumento trečiasis punktas teigė, kad „Abu kraštai pripažįsta visoms tautoms teisę pasirinkti sau atitinkamą valdžios formą. Turi būti atstatytos suvereninės teisės ir vyriausybės tų kraštų, kuriems tai buvo jėga atimta“.

Neatsitiktinai karo nublokštieji žmonės sakėsi išvykstant iš Tėvynės tik trumpam, ieškodami svetur saugesnės prieglaudos ir tikėdamiesi, kad po karo jų valstybės taps laisvos ir nepriklausomos, kad tada jie grįžę galės laisvai gyventi ir jokie kylantys iš valdžios pavojai negrės jų gyvybei. Visos šios mintys pastebimos to laikmečio liudijimuose.

Be paminėtų pasitraukusiųjų į Vakarus liudijimų ar jų memuarų, Lietuvos istoriografijoje randame nemažai reikšmingų darbų apie lietuvius dipukus, pasklidusius po įvairius pasaulio kraštus, apie jų kultūrinę, religinę, meninę, leidybinę veiklą¹. Greta to pažymėtini darbai, perteikiantys tekstu ar vizualiai panoraminį lietuvių gyvenimo DP stovyklose Vokietijoje paveikslą². Prie pastarųjų priskirtina ir Vinco Bartusevičiaus, ilgamečio Vokietijos lietuvių metraštininko ir tyrėjo pastangomis parengta knyga apie lietuvių gyvenimą DP stovyklose 1945–1951 metais³. Tai plačios apimties, paremtas šaltiniais ir literatūra tyrimas, pažvelgiantis į šią temą, autoriaus žodžiais tariant, „kiek platesniu žvilgsniu iš

¹ Sigita Montvilaitė, „Lietuvių mokyklos perkeltųjų asmenų stovyklose Vokietijoje 1945–1950 metais“, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 1997, t. 4, p. 44–51; Dalia Kuizininė, *Literatūrinis gyvenimas Vokietijos DP stovyklose 1945–1950 metais (Rašytojų draugijos veikla, kultūrinė spauda, literatūros debiutai)*, Kaunas, 1999; Zenonas Simas Kriaučeliūnas, „Lietuvių tremtinių kultūrinė veikla pokario Vokietijoje 1944–1949 m.“, *Kultūros barai*, 2000, Nr. 7, p. 62–65; Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP veikla 1945–1952 m.*, Vilnius, 2004; Jurgita Blažytė, „Religinis gyvenimas DP stovyklose 1945–1950 m.“, *Oikos*, 2008, Nr. 1, p. 83–103; Remigijus Misiūnas, *Lietuvių DP knyga 1945–1952 metais: sąvadas*, Vilnius: Versus aureus, 2012; Dalia Ramonienė, „Iš DP stovyklų Vokietijoje palikimo: iliustruota vaikų knyga 1945–1951 metais“, *Acta academiae artium Vilnensis*, 2016, t.83, p. 85–107; Jurga Dzikaitytė, „Lietuviškojo pasaulio atspindžiai DP stovyklų literatūros vadovėliuose: tautosakos sampratos analizė“, *Tautosakos darbai*, 2020, t. 59, p. 274–295; Marija Kaškonienė, „Teatras tremtyje 1945–1949 m.“, *Kaunas pilnas kultūros*, 2022-03-29, <https://kaunaspilnas.lt/muziejiaus-treciadienis-tea-tras-tremtyje-1945-1949-m/>

² Tomas Balkelis, „DP stovyklų palikimas: lietuvių karo tremtiniai Vakaruose 1944–1954 m.“, *Kultūros barai*, 2008, Nr. 11, p. 68–75; Nr. 12, p. 62–70; Irena Mikuličienė, *Lietuviai perkeltųjų asmenų stovyklose 1945–1951 m.*, Vilnius: LNM, 2023.

³ Vincas Bartusevičius. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus, 2012.

arčiau⁴. Dar paminėtini paskutinio dešimtmečio istorikų darbai, atskleidžiantys konkrečios DP stovyklos lietuvių kasdieninį gyvenimą⁵.

Ši ženkli lietuvių tautos dalis, dėl politinių motyvų spontaniškai pasitraukusi trumpam laikui (taip jie manė) į artimiausius Vakarus, tikėjosi sulaukti taikos Europoje, o drauge – ir sugrąžintos Tėvynei Lietuvai laisvos ir nepriklausomos valstybės statuso. Be nuolatinio rūpesčio kasdieniniais karo išblokštųjų iš Lietuvos reikalais, tas mūsų tautiečių lūkuriavimo DP stovyklose laikas nebuvo leidžiamas veltui – plėtota visa apimanti organizacinė veikla, susijusi tiek su lietuvių kultūros apraiškomis, tiek su tautinio švietimo plėtra. Visiems šiems poreikiams įgyvendinti buvo svarbu suburti vieningą organizaciją, atstovaujančią lietuvių tautos dalį, įstigusią Vakarų Vokietijoje. Šiame kelyje reikšmingą moralinį palaikymą teikė Amerikos lietuvių taryba (ALT), gyvuojanti JAV, kaip senosios emigracijos lietuvių politinis susivienijimas, kuris siekė Lietuvos išlaisvinimo, ir Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), atsikūręs Vokietijoje ir veikiantis kaip lietuvių tautos politinė atstovybė – partinių srovių ir rezistencinių judėjimų junginys. DP lietuvių gyvenimą lengvino Amerikos lietuvių filantropinės organizacijos – BALF (Bendrojo Amerikos lietuvių fondo) teikiama nuolatinė materialinė parama.

Šiuo straipsniu autorius siekia išryškinti lietuvių karo pabėgėlių, po karo laikinai (1945–1950) prisiglaudusių DP stovyklose, telkiamąsi į vieningą organizaciją – Lietuvių tremtinių bendruomenę (LTB). Pabrėžiant ir iškeliant šio telkimosi politinį aspektą, atskleidžiamas mūsų tautiečių ryžtas saugoti lietuvišką tapatybę, palaikyti tautinį solidarumą ir ruoštis laisvos, nepriklausomos valstybės gyvenimui.

Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiamasi, siekiant įgyvendinti šio straipsnio tikslą, saugomi Lietuvos valstybės centriniame archyve (LCVA), Londone ir Vašingtone gyvavusių Lietuvos Respublikos diplomatinėjų atstovybių fondai (f. 648, 656). Vienas iš tyrimo šaltinių yra ir Algirdo Gustaičio antrojo pasaulinio karo dienoraštis⁶. Galiausiai pasitelkiama vertinga medžiaga iš nagrinėjamo laikotarpio tiek JAV lietuvių išeivių, tiek ir DP lietuvių periodinės spaudos (leidinių „Aidai“, „Dirva“, „Draugas“, „Eltos biuletenis“, „Lietuvis“, „Mažasis židinys“, „Mintis“, „Naujienos“, „Tėviškės aidas“, „Tėviškės žiburiai“, „Tėvynės sargas“, „Tremtinių žinios“, „Žiburiai“). Atliekant tyrimą naudoti šie metodai: hermeneutinis, istorinis lyginamasis, indukcinis.

Lietuviai dipukai – DP stovyklų gyventojai

Antrojo pasaulinio karo sumaištis, sovietinė ir nacių okupacija negailestingai paveikė ir išblaškė lietuvių tautą. Lietuvos žmonės, jau patyrę 1940–1941 m. bolševikinį terorą, ar-

⁴ *Ibid.*, p. 12.

⁵ Gediminas Žūsinas, „Lietuvių gyvenimas ir veikla Kempteno DP stovykloje 1945–1949 m.“, magistro darbas, Kaunas, 2011; Lukas Rimkevičius, „Memmingeno DP stovyklos lietuvių laikraštis „Mintis“ 1946–1949 m.“, magistro baigiamasis darbas, Kaunas, 2014.

⁶ Algirdas Gustaitis, *Karas braukia kruviną asarą. Antrojo pasaulinio karo dienoraštis*, Chicago: Devenų kultūrinis fondas, 1990.

tinantis prie tėvynės Raudonajai armijai, traukėsi tolyn į Vakarus, visų pirma į vakarinę Vokietijos dalį, toliau – pas amerikiečius, anglus ar prancūzus, ten tikėdamiesi išsigelbėti nuo sovietų moralinio spaudimo ir fizinio sunaikinimo. Jie traukėsi gana stichiškai, tikėdamiesi, kad pasitraukia tik laikinai, kol padedant Vakarams bus ištaisyta akivaizdi neteisybė, sugrąžinta Lietuvai laisvė ir nepriklausomybė. Pasak teatrologo ir poeto Jurgio Blekaičio, „mes, tremtiniai, bėgdami nuo grįžtančio Stalino teroro, kitokio kelio į laisvę ir Vakarus neturėjom kaip tik per baigiančią sugriūti nacių imperiją“⁷. Pabėgėlių būrius papildė lietuviai, nacių okupacijos metu prievarta uždaryti koncentracijos stovyklose ir kalėjimuose ar prievarta išvežti Reicho darbams⁸. Prisidėjo ir evakuotieji, patekę Vokietijon traukiantis vokiečių kariuomenei iš Lietuvos, kai buvo jiems įsakyta kasti apkasus, varyti gyvulių bandas ar perkelti įstaigas. Visi jie – karo pabėgėliai, save įvardiję politiniais tremtiniais, 5-ojo dešimtmečio viduryje spietėsi Vakarų Europoje, kur atsidūrė ne iš palankumo vokiečiams, bet traukdamiesi nuo bolševikinio teroro ar fronto ugnies. Todėl negalima nesutikti su visuomenės veikėjo, literatūrologo Juozo Brazaičio-Ambrasevičiaus, patyrusio dipuko lemtį, mintimi: „DP problema yra padaras šio karo eigoje iškilusios totalitarinės etikos, kuri be sąžinės skrupulų milijonus žmonių iš vietos išjudino“⁹. Filosofas Antanas Maceina, įvardindamas esamą šių žmonių būseną tremtimi, aiškiai apibrėžė: „Tremtis yra ne kas kita, kaip mūsų nusiviedimas į mums svetimą ir šaltą pasaulį.“ Kartu jis, atsižvelgdamas į tarptautinę situaciją ir pakibusius taikos Europoje klausimus teigė, kad „mūsų likimas dar nėra užantspauduotas.“ Todėl, pasak jo, „mes ir skiriamės nuo emigrantų, kuriems tremtis pasidaro nuolatinis ir pastovus jų gyvenimo būdas“, o „mūsų tremtis yra tik laikinė.“¹⁰

Dėl Antrojo pasaulinio karo visų lietuvių, vienaip ar kitaip nublokštų tolyn į Vakarų Europą skaičius gali siekti ketvirtį milijono. Tokiems duomenims pritaria ilgametis Vokietijos lietuvių bendruomenės metraštininkas Vincas Bartusevičius. Jis, sekdamas istoriku Sauliumi Sužiedėliu¹¹, nurodo, kad karo metais palikusią Lietuvą tautiečių skaičius buvo daugiau kaip 250 tūkst., ir jį sudarė į Reichą darbams išvežtieji žmonės, vokiečių armijos šauktiniai bei 1944 m. nuo sovietų pasitraukusieji ar iš Klaipėdos krašto perkeltieji¹². Šitas skaičius apima dar ir Lietuvos piliečius, nukankintus nacių koncentracijos stovyklose, ir per Vokietijos miestų bombardavimus žuvusius tautiečius.

Ilgainiui, jau karo veiksams pasibaigus ženkliai išsaugojusių gyvybę, išblokštų iš Tė-

⁷ Virginija Babonaitė-Paplauskienė, „Gyvenimas – ne maskaradas: Jurgio Blekaičio laiškas Vytautui Aleksandrui Jonynui“, *Metai*, 2020, Nr. 12, p. 126.

⁸ Juozas Brazauskas, *Svetimoje padangėje*: Istorinė apybraiža, Vilnius: LGGRTC, 2024, p. 15–19.

⁹ Juozas Brazaitis, *Etinio momento vaidmuo*, Raštai, t. 5, Chicago: *[Laisvę]*, 1984, p. 55.

¹⁰ Antanas Maceina, *Įvado žodis*, / Juozas Girnius, *Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje*, Würzburg: Žalgiris, 1947, p. 3.

¹¹ Suž. S. [Saulius Sužiedėlis], *Refugges. Encyklopedia Lithuanica*, Boston, 1978, Vol. VI, p. 457.

¹² Vincas Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius, Versus aureus, 2012, p. 30–32.

vynės lietuvių dalis prisiglaudė jau paminėtuose „išvietintųjų asmenų“ – kitaip vadinamosiose DP stovyklose, kurių skaičius viršijęs šimtą (istorikas Tomas Balkelis nurodo jų buvus apytiksliai 113 stovyklų¹³). Tik maža dalis glaudėsi kitur – gyveno prie vokiečių ūkininkų-šeimininkų ar nuomojo būstą atskirai. Vis dėlto tokių karo metu išblokštų ir dabar bendro likimo ženklinamų, įstrigusių DP stovyklose lietuvių skaičius skirtinguose šaltiniuose įvairuoja. Pavyzdžiui, 1946 m. spalio 1 d. žurnalo „Europa Archiv“ duomenimis, visose trijose Vokietijos zonose bendras tremtinių skaičius buvo 760 tūkst. 58 asmenys, tarp jų – 57 tūkst. 495 lietuviai, iš kurių amerikiečių zonoje buvo 30 tūkst. 543, anglų – 24 tūkst. 555 ir prancūzų – 2 tūkst. 397 asmenys. Palyginkime: tuo metu latvių buvo 94 tūkst. 730, estų – 30 tūkst. 978, o tų pačių metų pradžioje vien lenkų buvo 600 tūkst.¹⁴ 1946 m. VLIK'as memorandume JTO teigė, kad amerikiečių, britų ir prancūzų administruojamose zonose atitinkamai atsidūrė 35 tūkst., 27 tūkst. ir 5 tūkst. lietuvių – politinių tremtinių. Ten pat dokumente pateikiami ir atskirose Vakarų Europos šalyse esančių lietuvių skaičiai. Būtent: Vokietijoje jų priskaičiuojama 70 tūkst., Austrijoje – 2 tūkst. 500, Danijoje – 1 000, Švedijoje – 450, Šveicarijoje – 225, Prancūzijoje – 1 tūkst. 500, Italijoje – 2 tūkst. 100, kitur dar 500. Taigi viską sudėjus memorandume nurodomas lietuvių – politinių tremtinių, pasitraukusių prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, kiekybinis mastas turėtų būti toks: 78 tūkst. 275¹⁵.

Žurnalistas ir teisininkas dr. Bronius Tomas Dirmeikis, 1946 m. rudenį betarpiškai rinkdamas medžiagą apie lietuvių pabėgėlius Vokietijoje, teigė:

Aš joje radau apie 70 tūkstančių lietuvių, išsidalinusių po įvairias okupuotas Vokietijos zonas. Jų gausingiausias skaičius randasi Amerikiečių zonoje: šių metų spalio mėnesio pradžioje ten buvo 33 999 lietuviai. Anglų zonoje tuo laiku buvo 25 400 lietuvių ir Prancūzų zonoje apie 6 000. Apie 5 tūkstančiai lietuvių gyvena Vokietijoje be UNRRA globos ir UNRRA statistikai nepriklauso.¹⁶

Istorikas Alfonsas Eidintas pagal JTO padalinio (UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitations Administration* – liet. JT paramos ir atstatymo administracija) statistiką patvirtinta, kad Vokietijoje DP stovyklose gyveno 57 tūkst. 495, o iš viso (įskaitant ir už stovyklų ribų) – apie 60 tūkst.¹⁷ lietuvių. Be to, patikslindamas nurodo, kad JAV zonoje buvo 30 tūkst. 543, Didžiosios Britanijos zonoje – 24 tūkst. 555, o Prancūzijos zonoje – 2 tūkst. 397 lietuvių¹⁸. Tuo tarpu istorikas Juozas Skirius, remdamasis 1945 m. BALF'o duomeni-

¹³ Tomas Balkelis, „DP stovyklų palikimas: lietuvių karo tremtiniai Vakaruose 1944–1954 m.“, *Kultūros barai*, 2008, Nr. 11, p. 66.

¹⁴ „DP klausimais. Keletas skaičių apie tremtinius“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-01-18, p. 10.

¹⁵ Memorandum to UNO, 1946-09-30, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 130–142.

¹⁶ T. Dirmeikis, „Išvietintų lietuvių buitis“, *Dirva* (Cleveland), 1946-1108, p. 4.

¹⁷ Alfonsas Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 94.

¹⁸ Alfonsas Eidintas, *Lietuva ir masinė išsivystė 1868–2020 metais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021, p. 273, 275.

mis, pateikia žmonių iš Lietuvos, esančių Vakarų Europoje, skaičių – daugiau nei 72 tūkst. ir šį skaičių išdėsto atskirose Vokietijos zonose bei šalyse¹⁹. Vitalija Stravinskienė, vėl apeliuodama į JTO duomenis, patikslino: 63 tūkst. Lietuvos gyventojų buvo įsikūrę Vakarų Europoje²⁰. Pagal socialinę priklausomybę ar profesijas 70 proc. iš jų buvo ūkininkai, darbininkai ir amatininkai, likę 30 proc. – valdininkai, tarnautojai, gydytojai, inžinieriai, profesoriai, advokatai, dvasininkai, menininkai, žurnalistai ir prekybininkai²¹. Sociologas Vincas Bartusevičius nurodo DP lietuvių sudėtį pagal amžių: 0–6 metų sudarė 12 proc., 7–16 metų – 14 proc., 17–25 metų – 20 proc., 26–35 metų – 24 proc., 36–50 m. – 20 proc., 51–60 m. – 7 proc. ir per 60 metų – 3 proc.²² Taigi apibūdinant DP stovyklose buvusių lietuvių amžių matyti, kad net 90 proc. sudarė tautiečiai iki 50 metų. Skirstant vaikus (iki 14 metų) ir suaugusiuosius, pirmieji sudarė 24 proc., o antrieji – 76 proc., tarp kurių vyrai sudarė 42 proc., o moterys – 34 proc.²³

DP lietuviai: liudyti politinę tremtinystę

Pirmieji pokario metai, atnešę Europai formalią taiką, Lietuvai kaip ir kitoms Baltijos valstybėms laisvės vilčių neteikė. Kaip žinia, Vakarų demokratijos buvo pasmerkusios sovietinę Baltijos šalių aneksiją, tačiau „tapusios TSRS sąjungininkėmis kare, *de facto* į ją užsimerkė“²⁴. Vadinasi, šioms trims šalims toliau pripažinta jų teisė į savarankiškumą, Vakaruose darbą tęsė teisiškai pripažįstamos Lietuvos, Latvijos, Estijos diplomatinės atstovybės, pilndančios savas funkcijas, o tiek lietuvių išėviams, tiek diplomatomis leista „puoselėti viltį, kad Baltijos šalių likimas bus sprendžiamas po karo, laikantis Atlanto chartijos principų“²⁵. Tačiau Sovietų Sąjunga, aneksavusi šias šalis ir įvardindama jas „Pabaltijo respublikomis“, nekintamai laikėsi savosios nuomonės, šioms valstybėms pritaikydama „partijos nustatytą tradicinę politiką“²⁶. Toks neapibrėžtumas lietuvių, įstrigusius Vakarų Vokietijoje, klampino gilyn į nežinomybę dėl grįžimo į laisvą kraštą. Juolab kad sovietai skelbė, jog Baltijos šalių gyventojai esą traktuojami kaip SSRS piliečiai ir turėtų būti grąžinami.

Taigi sulaukus Vakarų Europoje karo pabaigos ir lietuviams, besikuriantiems DP stovyklose, ir kitiems šio likimo Baltijos kraštų tremtiniais jau pirmosiomis taikos dienomis teko patirti ne tik socialinių sunkumų, bet ir nerimauti dėl pavojingai miglotos ateities. Nerimą stiprino viešai kilusios diskusijos apie galimą statuso pripažinimą priklausan-

¹⁹ Juozas Skirius, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 m.*, Chicago: Lithuanian research and studies center, 2001, p. 13.

²⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. V. Stravinskienė, Vilnius, 2004, p. 23.

²¹ Jurgis Šlapikas, „Pasaulis tremtinio akimis“, *Žiburiai* (Augsburg), 1946-08-03, Vilnius: Artlora Vši, p. 3.

²² Vincas Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 98.

²³ *Ibid.*

²⁴ Remigijus Misiūnas, *Lietuva prieš LTSR*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 265.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ J. K., „Pasaulio įvykiai 1945 metais“, *Aidai* (München), 1946, Nr. 1, p. 15.

tiems SSRS piliečių kategorijai. Atskriedavo gandai apie ketinimus Baltijos kraštų pabėgėlius, save tvirtai įvardijusius politiniais tremtiniais, paversti Sovietų Sąjungos piliečiais ir juos išgabenti į Rytus. Visa tai DP stovyklose kūrė slegiantį psichologinį klimatą:

Nuotaika yra tokia, kad žmonės nesibijo jų gyvenimo sąlygų pablogėjimo. Ir visi tokiame eventualumui yra pasiruošę. Jų pagrindinis rūpestis yra rytoj; yra nežinojimas, kaip ir kur jie rytoj gyvens; spėliojimas, kaip bus su jais rytoj pasielgta; prileidimas, kas jų laukia rytoj. Visos jų mintys, visi žodžiai ir visi interesai esmėje sukasi apie tai, kas bus rytoj ir dar kartą rytoj.²⁷

Pačioje gyvenimo DP stovyklose pradžioje lietuviai įžvelgė analogiją su XIX a. pabaiga, kai Vakarų Europos domėjimasis mūsų tauta stiprino tautinį sąjūdį. Dabar, belaukiant XX a. vidurio, kai Vakarų demokratijos paskelbė nuostatus dėl tautų ir žmogaus teisių, lietuviai puoselėjo viltį netrukus atgauti prarastą Tėvynės laisvę:

Ir ta lietuvių dalis, kuri buvo priversta palikti savo gimtąjį kraštą, ir ta, kuri liko Lietuvoje, yra stipri savo tikėjimu, kad netrukus ateis laikas, kada kartu su viso pasaulio tautomis ir lietuvių tauta galės naudotis visomis politinėmis laisvėmis ir varyti toliau karo nutrauktą kultūrinį kūrybos darbą.²⁸

Pastebėtina, kad toks šių lietuvių tremtinių įsitikinimas buvo grindžiamas Vakarų demokratijų – tiek tarptautinių dokumentų, tiek valstybių lyderių – pareiškimais. Pavyzdžiui, remiantis JAV prezidento Franklino D. Roosevelto patikiniu: „Net ir mažiausios tautos turi tokias pat teises į nepriklausomybės palaimą, kaip ir didžiausios“²⁹. Arba tarptautinės bendruomenės demokratines nuostatomis: „Ir Atlanto Charta, ir Jungtinių Tautų Organizacijos statutas, ir JAV prezidento Trumano pareiškimai reikalauja atstatyti valstybes, kurios savo nepriklausomybės yra netekusios karo metu kitų valstybių užpultos“³⁰.

Be to, iškeliama Lietuvos valstybės neutralumo laikysena, susidūrus nacių ir sovietų interesams Antrojo pasaulinio karo metu:

Lietuva nuo pat karo pradžios pasiskelbė esanti neutrali ir neutralumo šventai laikėsi, o lietuvių tauta, svetimiams Lietuvą okupavus, teisėtai priešinosi abiem okupantams, nes ir vieni, ir antri ją norėjo padaryti įrankiu savo tikslams siekti, jėga vertė lietuvių tautą kovoti už svetimųjų reikalus. Valstybių, su kuriomis Lietuva nebuvo karo padėtyje, užpulta ir okupuota, Lietuva po karo turi būti atstatyta laisva ir nepriklausoma, o svetimos kariuomenės, policija ir administracija turi būti iš Lietuvos atitrauktos.³¹

Tarsi paantrindama tautiečių nuotaikoms JAV lietuvių atstovė, ALT įgaliotinė Europoje Alena Devenienė, aplankiusi tuo laikmečiu lietuvius, įstrigusius DP stovyklose Vakarų Vokietijoje, teigė: „Mūsų žmonės apleido kraštą ne tam, kad svetimoje prieš šalyje žūtų, bet

²⁷ Tomas Dirmeikis, „Išvietintų lietuvių butis“, *Dirva*, 1946-11-22, p. 4.

²⁸ Dr. V. T., „Lietuva Europos tautų šeimoje“, *Mintis*, (Memmingen), 1946-08-15, Nr. 1, p. 7.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ „Lietuva tikrai bus laisva ir nepriklausoma. Lietuvių Žurnalistų Sąjungos Valdyba 1946 m.“, *Tremtinių žinios* (Wiesbaden), 1946-11-09, p. 1.

³¹ *Ibid.*

kad gyventų, grįžtų į gimtinę ir būsimam mūsų valstybės gyvenimui atiduotų visas savo žinias ir jėgas“³².

Žvelgiant plačiau į susidariusią padėtį, aiškėjo Rytų Europos, atsidūrusios sovietų priklausomybėje nerimo žyme ženklinamas vaizdas. DP stovyklose įsikūrę šios Europos dalies gyventojai nereiškė noro grįžti į savo kraštus, kuriuose įsigalėjo komunistiniai režimai. Taigi šių režimų nelaisvės gniaužtuose buvo ne vien lietuviai bei latviai, estai, bet ir kitos Rytų Europos tautos. Atrodė, kad tokia padėtis, kurioje atsidūrusių Rytų Europos tautų, tarp jų – ir lietuvių reikalas, taps aktualiu rūpesčiu visai Europai.

Tokią poziciją liudijo ženklios lietuvių tautos dalies laikino pasitraukimo iš savo krašto motyvai:

Nes ji [*savo kraštą*, – J. B.] apleidome bemaž vienu metu ir dėl tų pačių visiems žinomų priežasčių. Bėgome kiekvienas trumpesniu sau keliu, bet visus rišo bendras nujautimas, kas ateina į mūsų šalį ir kas mums gresia joje pasilikus. Išvykome ne savo valia, ne laimės ieškoti, bet kaip skaitlinga tautos dalis protestuoti prieš jėga mums primetamą santvarką ir buriamės į didesnes ar mažesnes savųjų grupes.³³

Vadinasi, lietuviams, DP stovyklų gyventojams visų pirma rūpėjo ne jų buities gerovė. DP lietuvių problema buvo kur kas gilesnė:

[...] kad D. P. reikalas nėra vien tik jų aprūpinimas ir įkurdinimas, kaip stengiamasi oficialiai kalbėti. D. P. problema parodo, kad pasaulyje yra žaizdų, kurios negali būti užgydomos šiandieninėse gyvenimo sąlygose. D. P. atsiradimas parodo, kad jų gimtinės yra pavergtos, ar ten yra tokia tvarka, kurioje ir teisingam žmogui dėl vienašališko partinio režimo nėra saugu ir įmanoma gyventi“.³⁴

Dera tik patvirtinti, kad ši ženkli lietuvių tautos dalis, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusi Vakarų pasaulyje, Mykolo Krupavičiaus žodžiais tariant, buvo „iškilmingas protestas“ prieš Tėvynės Lietuvos pavergimą. Ilgainiui tai tapo sovietams „skaudi rakštis akyje“, nes „jie čia būdami ir griežtai atsisakydami vykti į savo tarybinę tėvynę rodyte rodo aliantams, kad sovietų režime yra kažkas negero, kažkas baugaus“³⁵.

DP lietuvių išbandymas *skryningais*

DP stovyklose įsikūrusiems Baltijos kraštų piliečiams, tarp jų – ir lietuviams, atsisakiusiems repatrijuoti į sovietų valdomas tėvynes, teko išgyventi dar vieną išbandymą. Sklandant įvairiais būdais platinamiems kaltinimams, nukreiptiems prieš baltiečius dėl jų kolaboravimo su naciais, UNRRA ėmė rengti patikrinimus – *screening* (lietuvių įvardijamus *skryningais* arba tiesiog vadinamus „sijojimais“). Jų metu tikrinta, ar pabėgėlis-tremtinys

³² Alena Devenienė, „Lietuviai tremtiniai tarp nusiminimo ir vilties“, *Naujienos*, 1947-09-19, p. 1.

³³ Viktoras Punkrys, „Kokia yra dabartinė Lietuva“, *Gintaras* (Haffkrug), 1945, Nr. 4, p. 49.

³⁴ „DP pasaulinė problema“, *Tėviškės aidas* (Fulda), 1946-08-26, Nr. 11, p. 4.

³⁵ Mykolas Krupavičius, „Vasario 16-oji tyruose“, *Žiburiai* (Augsburg), 1946-02-16, p. 1; VLIK'o raštas Nr. 124, 1945-08-03, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 221.

turi teisę į UNRRA globą, ar nėra karo nusikaltėlis bei turįs kitų kriminalinių nusikaltimų. Patikrinimo metu DP stovyklų gyventojams buvo pateikiami specialūs skryningo anketos klausimai, į kuriuos jiems tekdavę atsakyti raštu. To klausimyno turinys buvo platus ir painus.

Pavyzdžiui, JAV zonoje klausimai buvo tokie:

Kada, kokias, kur turėjai tarnybas, kokius, kada, kur gavai pažymėjimus ar atžymėjimus, ar buvai vokiečių persekiojamas religiniu, rasiniu, tautiniu pagrindu, kuomet, kada ir kokiose jaunimo bei kitokiose organizacijose buvai, kur buvai 1939 m. rugpjūčio mėnesį, kada atvykai į amerikiečių zoną, kur ir kokie artimiausi giminės Vokietijoje, kaip ir kada perėjai Vokietijos sieną, ir t. t.³⁶

Tokių būdu oficialiai siekta išsiaiškinti kiekvieno tremtinio-stovyklos gyventojo praeitį ir nuspręsti, ar jam teisėtai priklauso DP statusas. Tačiau tremtinys, turįs išvietintojo vardą, turėjo visai kitą nuojautą:

[...] daromais *skryningais* visai nenorima paliesti svarbiausių ir pagrindinių bei gyvybinių tremtino reikalų, būtent: išsiaiškinti faktinę tremtinio padėtį, patirti jo pageidavimus ir iš to padaryti pozityvias išvadas dėl ateities. Bet viskas buvo daroma atbulai: stengiamasi nunuoginti tremtinio praeitį – ir iš to daryti beapeliacines išvadas dėl tolimesnės tremtinio globos ar tos globos atėmimo.³⁷

Šitie *skryningai*, dar kartais praminti ir „peršvietimais“, bei jų vykdytojų subjektyvumas kėlė nemalonius jausmus tiek savo prasme, tiek vykdymo forma: „Pastaruoju laiku sudarytos tremtinių patikrinimo (*screening*) komisijos britų ir prancūzų zonose dirba ramiai, į jas yra priimami ir lietuviai. Tuo tarpu Amerikos karo zonoje komisijos nariai pasižymi dideliu žiaurumu ir yra komunistinio pobūdžio“³⁸.

Pastarajam teiginiui paantrina ir DP lietuvių 1946 m. periodinis leidinys „Mažasis židinys“ bylojantis, kad prancūzų zonoje *skryningas* vyko „palyginti švelniai“, britų zonoje „dar vienoj antroj tremtinių kolonijoj tęjvykdytas“, o „didesnio nerimo yra sukėlęs amerikiečių zonoje“. Pastebima, kad „dar daugiau *screeningą* painioja patys vykdytojai. Nežinia, ar dėl aiškių instrukcijų stokos, ar dėl kitų sumetimų, *screeningo* komisijų mastas nustatant DP statusą yra labai nevienodas.“ Pavyzdžiui, DP statuso neteko nurodę, kad dirbo Vokietijoje ir uždirbo 200–300 reichsmarkių arba pasisakę, kad dirbo savo profesijai artimą darbą³⁹. Dar kitur nurodoma, kad DP statuso neteko, kitaip tariant, „išmestųjų tarpe randasi du 80-mečiai seneliai, viena iš Lietuvos pabėgus čigonų šeima, keli per prievartą vokiečių kariniams darbams paimti vyrai ir likusieji – vadinami repatriantai – iš Lietuvos iškeliavę dar 1941 metų ankstyvą pavasarį; iškeliavę dėl pavojaus gyvybei ir dėl neapykantos bolševizmui“⁴⁰.

³⁶ Algirdas Gustaitis, *Karas braukia kruviną ašarą*, Chicago: Devenų kultūrinis fondas, 1990, p. 788.

³⁷ *Selingenstadto lietuvių tremtinių stovyklos metraštis*, Selingenstadt, 1949, p. 73.

³⁸ J. B. Končius, *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1952*, Chicago: Venta, 1966, p. 91.

³⁹ J. B. Končius, „DP problemos. Screeningas“, *Mažasis židinys* (Pfullingen), *Draugas*, 1946, Nr. 9, p. 19.

⁴⁰ „Lietuviai Dillingene“, *Dirva*, 1946-11-15, p. 1.

Patiems lietuviams dipukams, stovyklų gyventojams išgyvenus šiuos vykdomus vadinamuosius *skryningus* susidarė toks įspūdis:

Manoma, kad tokie sijojimai dar kartosis, kad bus numatomos vis naujos priežastys DP statusui atimti, kad tie sijojimai esą tik priemonė išvietintiems asmenims terorizuoti, jiems gyvenimą sunkinti, juos nervinti, griauti jų sveikatą ir dvasiškai bei fiziškai naikinti. Visuotinai tikima, kad sijojimai yra sovietų išreikalauta priemonė išvietintiems žmonėms persekioti.⁴¹

Vykstant šioms lietuvių tremtinių perklausoms amerikiečių zonos DP stovyklose ir tiriant galimai bendradarbiavusių su naciais sąsajas, VLIK'ui teko atlikti nemažą aiškinamąjį darbą. Apie tai byloja skirti daugiausia JAV valdžios institucijoms raštai: dėl Lietuvos šaulių sąjungos, dėl lietuvių tautos požiūrio į nacius ir pan.⁴²

Tokiu būdu per vykusius 1946–1947 m. *skryningus* buvo atsijota, kitaip tariant, DP statuso neteko apie 10% visų stovyklų gyventojų⁴³ (kitur nurodoma, kad buvo pašalinta per 12 %)⁴⁴.

Nuo 1947 m. iš vienos veikiančios tarptautinės organizacijos UNRRA, kurios uždavinys buvo ne tik globoti DP stovyklas, jų gyventojus, bet ir juos grąžinti į namus, šias funkcijas perėmė nauja, irgi JT pavaldumo tarptautinė organizacija – IRO (*International Refugee Organization* – Tarptautinė Pabėgėlių organizacija). IRO savo veiklos pradžioje tęsė politiką ir pirminiu uždaviniu laikė pabėgėlių grąžinimą namo, bet ilgainiui, pripažinusi tikrovę, ėmė rūpintis negalinčių ir nenorinčių repatrijuoti į savo tėvynes įkurdinimo kitur problema⁴⁵. Kaip žinia, tuo metu tarptautinėj plotmėj vis dar pasikliauta karo sąjungininkų – Vakarų ir Rytų solidarumu, visuotinai propagauta repatriacija ir tam buvo pasitelkiamos visų keturių Vokietijos okupacinių zonų administracijos. Skleidžiamą UNRRA viešąją propagandą DP stovyklų gyventojams dėl sugrįžimo į jų tėvynes keitė betarpiškas sovietų pareigūnų, dipukų politrukais pramintų, agitavimas grįžti į savo „tarybines“ gimtines. Tiek vadinamieji *skryningai*, tiek beatodairiškai vykdomas agitavimas sugrįžti tėvynėn DP stovyklų gyventojams kėlė nerimą dėl jų ateities. Dar daugiau – siekdama vienašališkai paveikti DP asmenų apsisprendimą grįžti į savas tėvynes Tarptautinės pabėgėlių organizacijos komisija uždraudė stovyklose skleisti priešingą nuomonę, t. y. ėmė drausti propagandą prieš repatrijavimą. Šiam sprendimui pasiekus Ameriką, 1947 m. gegužės 16 d. ALT parengė protesto raštą, adresuotą JAV Valstybės departamento sekretoriui George C. Marshallui, deklaruojantį, kad toks IRO potvarkis nukreiptas „prieš antikomunistinius pabėgėlius, iš kurių Ribbentropo-Molotovo dalybos išplėšė jų turtą ir jų laisvę.“ Dokument-

⁴¹ Tomas Dirmeikis, „Išvietintų lietuvių buitį“, *Dirva*, 1946-11-29, p. 5.

⁴² Lietuvos šaulių sąjungos klausimu (VLIK'o (1946-04-15 raštas). Vokiečių bandymai organizuoti SS legioną ir lietuvių pasipriešinimas (VLIK'o 1946-04-17 raštas), *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 56–61, 72–83.

⁴³ Juozas Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius: Savas takas, 2018, p. 176.

⁴⁴ Vincas Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 71.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 435–436.

te ne tik primenama istorinė neteisybė, kurią patyrė Lietuva, bet ir iškeliama Vakarų demokratijų vertybių taikymo visa kur svarba:

Yra didelis skirtumas tarp pasipriešinimo „bet kuriam spaudimui“ ir uždarymo „visų komitetų, centrų ir kitų organizacijų, nustačius, kad jų veikla priešinga bet kurios sąjunginės valstybės interesams“ bei uždraudimo „visokios propagandos prieš [...] repatriaciją“, kaip IRO planuojama. Kaip piliečiai ir draugai, mes kartojame mūsų prašymą nacių-sovietų konspiracinės agresijos bejėgių aukų reikalu. Mes prašome Tamstą painstruktuoti mūsų karinius ir civilinius pareigūnus okupuotosiose Europos teritorijose ir mūsų atstovus tarptautinėse organizacijose, tokiose kaip IRO, grįžti prie amerikietiško padarumo ir teisybės principų ir prispaudėjam, turintiems imponuojančius UNRRA titulus, užsklęsti duris.⁴⁶

Telkiantis DP lietuviams į LTB

Viena vertus, tiek Vokietijoje atsikūrusiai lietuvių tautos politinei atstovybei – VLIK'ui, tiek JAV veikiančiam senosios emigracijos lietuvių politiniam susivienijimui – ALT teko nemažas rūpestis apginti šią tautos dalį nuo gresiančio priverstinio sugrąžinimo į SSRS. Kita vertus, lietuvių išlikimas Vakaruose ir ilgainiui jų pagrindu lietuviškosios išeivijos (dar vadintinos „laisvosios lietuviijos“) formavimasis laidavo sėkmingą Lietuvos laisvinimo procesą.

Taigi iš pat pradžių tapo neišvengiama jungti lietuvių – politinių tremtinių pajėgas į organizaciją, kuri telktų juos kryptingai veiklai. Tokiomis pirmomis organizacijos apraiškomis galima laikyti DP stovyklose kuriamus vietos komitetus, į kuriuos karo pabėgėliai būrėsi vadovaudamiesi VLIK'o 1945 m. gegužę pakeistais Lietuvių sąjungos (LS) įstatais⁴⁷. 1944–1945 m. lietuvių tremtinių reikalais rūpinosi ir juos globojo Lietuvių sąjunga, kurios skyriai dar prieš karo pabaigą veikė įvairiuose Vokietijos miestuose⁴⁸. Atnaujinusi savo veiklą ši organizacija pasitraukusius Vokietijon lietuvius drąsino dėl viltingos ateities:

Mūsų pačių patriotinė pareiga neišsibarstyti po pasaulį, neužsirašinėti į anketas, kad norima vykti į svetimus kraštus, o laikytis glaudžioje, solidarioje tautinėje bendruomenėje. Turime gi viltį, kad dabartiniai neaiškumai prasisklaidys ir mes, anksčiau ar vėliau, galėsime grįžti į tėvynę.⁴⁹

Sudarytoji LS laikinoji valdyba, kurios sudėtin įėjo kun. Pijus Dambrauskas, prof. dr. Jurgis Krikščiūnas, ekonomistai Stasys Lūšys ir Jonas Paplėnas, advokatas Mykolas Tolišius, kooperatininkas Jonas Vilkaitis, teisininkas Mykolas Židonis, aprėpė šešias svarbias veiklos sferas. Tai finansų ir ūkio, organizacinė sritis, meno ir kultūros, švietimo, spaudos ir informacijos, darbo reikalų⁵⁰. LS savo pagrindiniu uždaviniu laikė lietuvių vienijimą:

⁴⁶ „Protestai prieš IRO užsimojimus“, *Lietuvių žodis* (Detmold), 1947-07-03, p. 2.

⁴⁷ Lietuvių tremtinių politinės konferencijos rezoliucija, 1946-03-05, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 40.

⁴⁸ Algirdas Gustaitis, *Karas braukia kruviną asarą. Antrojo pasaulinio karo dienoraštis*, Chicago, 1990, p. 534–535.

⁴⁹ „Lietuvių Sąjunga Wuerzburgė“, *Lietuvis* (Hassendorf), 1945-08-16, p. 2.

⁵⁰ „Truputis margojo mūsų gyvenimo“, *Aidai* (München), 1945, Nr. 1, p. 3; „Vokietijoje gyvenantieji lietuviai leidžia laikraštį“, *Garsas*, 1945-09-20, p. 1.

„Šiandien mūsų tarpe nėra nei socialdemokratų, nei krikščionių demokratų, nei tautininkų, nei liaudininkų, – yra viena didelė ir galinga, jungianti mus visus partija, tai lietuviška šeima, kurios ateitis, jos dorovė, ir jos materialinė padėtis rūpi bendrai visiems ir kiekvienam atskirai“⁵¹.

Tačiau 1945 m. antrojoje pusėje, kai jau buvo atgaivinta LS (kai kur jos skyriai buvo įvardijami Lietuvių tautinių komitetų vardu) ir Vakarų Vokietijoje ėmė reikštis ten atsidūrę keliasdešimt tūkstančių lietuvių, išryškėjo, kad minėta sąjunga jungė tik nežymią dalį šiame krašte apsistojusį tautiečių. Be to, kilo ir nepasitenkinimas dėl silpno centrinės vadovybės bei periferijos skyrių ryšio. Todėl suabejota LS tiek dėl įgaliojimų kalbėti visų lietuvių vardu, tiek dėl veiksmingumo rūpintis tautiečių reikalais. Tuomet ir kilo diskusijos dėl LS reformos ar naujos, platesnės tautinės organizacijos – bendruomenės steigimo poreikio⁵². Po svarstymų VLIK'as linko prie išvados, kad „tautinės bendruomenės diasporai geriausia organizacija yra tautinės savivaldos plotmėje“⁵³. Taigi skirtingai nuo LS, jungusios tik tam tikrą dalį tautiečių, manyta, kad bendruomenė, vienydama visus šiame krašte atsidūrusius tautiečius ir juos atstovaudama, visų pirma pabrėš visuotinumą.

Baigiantis 1945 m. Lietuvių sąjunga, perėmus pastarąją idėją, nusprendė persiorganizuoti į Lietuvių tremtinių bendruomenę (LTB)⁵⁴. Šio demokratijos pagrindais besiremiančio persiorganizavimo pabaigą ženklo 1946 m. kovo 3 d. vienoje didžiausių DP stovyklų, esančioje Vokietijos Hanau mieste, sušauktas pirmasis lietuvių tremtinių suvažiavimas.

Jame buvo patvirtintas LTB statutas, kuriame sakoma, kad bendruomenė sukurta „esančiai ištrėmimo lietuvių tautos daliai sveikai ir pajėgiai išlaikyti, lietuviui vardui saugoti, lietuvių tremtinių švietimui tvarkyti...“. Taip pat pabrėžta, kad „kiekvienas lietuvis tremtinys moraliai atstovauja ne tik visai tremtinių visuomenei, bet ir visai savo tautai.“ Statute numatyta, kad LTB padės išlaikyti tautinį solidarumą ir kad reikia ruošti „naujam gyvenimui nepriklausomoje Lietuvoje“⁵⁵.

Statute numatyta LTB organizacinė struktūra, pagal kurią skirstomos lietuvių tremtinių apylinkės, apygardos ir centras. Apylinkės sudėtin įtrauktos DP stovyklos ir jos apylinkėse – vienos ar kelių vietovių – privačiai gyvenantys tremtiniai. Kelios apylinkės buvo jungiamos į apygardas, o jas vienijo lietuvių tremtinių centras, kuriam pavestos užduotys „sąjungininkų valdomose Vokietijos srityse esantiems lietuviams tremtiniams jungti ir globoti, jiems paramos teikti, jų kultūrinius reikalus tenkinti, jiems centrinėse sąjungin-

⁵¹ Antanas Kalvaitis, „Linkėjimai „Aidams“, *Aidai* (München), 1945, Nr. 6, p. 2.

⁵² Vytautas Bieliauskas, „Naujų kelių bieškant“, *Aidai* (München), 1945, Nr. 9, p. 1–4.

⁵³ Vytautas Vaitiekūnas, „Tautinės bendruomenės išsilaikymas“, *Aidai*, 1947, Nr. 2, p. 52.

⁵⁴ „Tremtinių persiorganizavimas“, *Mažasis židinys* (Pfullingen), 1945-12-01, p. 9.

⁵⁵ Lietuvių tremtinių bendruomenės statutas, [Hanau], 1946, p. 3.

ninkų valdžios ir tremtinių globos įstaigose atstovauti“⁵⁶. LTB centras taipogi įsipareigojo derinti ir prižiūrėti apylinkių ir apygardų veiklą. Į išrinktąją LTB centro valdybą – Vyriausiąjį komitetą įėjo: Juozas Audėnas, Antanas Čeičys, Viktoras Jasaitis, Jonas Grigolaitis, Antanas Sidaravičius, Simas Sužiedėlis, Ignas Končius, Jonas Vilkaitis ir Mykolas Židonis⁵⁷. Didžiausia DP lietuvių stovykla ir patogia geografinė padėtimi išsiskiriantis Hanau buvo pasirinktas LTB centro būstinei, o LTB Vyriausiajam komitetui vadovauti išrinktas prof. Ignas Končius. Be to, LTB statute paskelbti du priedai – nuostatai. Pirmajame, bendrųjų nuostatų „su tremtinių negerovėmis kovoti“ pavidalu išdėstytos prievolės lietuviams, įvardyti būdai, kaip vengti tų negerovių, apibrėžiant jas, ir nurodyta atsakomybė už nusikalstamus darbus. Iškeliama svarbi, paremta moraline dimensija mintis, kad „kiekvienas lietuvis tremtinys moraliai atstovauja ne tik tremtinių bendruomenei, bet ir visai savo tautai“⁵⁸. Antrajame priede išdėstyti lietuvių tremtinių švietimo nuostatai. Viena pagrindinių tezių, kuria turėtų remtis ugdymas tremtinių mokykloje – tautinė krikščioniška kryptis. Jos pagrindą sudarė pagarba gerosioms tautos tradicijoms, žmogiškumas, valstybingumas, dorovingumas, pareigingumas, blaivumas ir pozityvioji iniciatyva⁵⁹. Tautiniam solidarumui stiprinti įvestas LTB nario mokestis. Šitas lietuvių, pasitraukusių dėl komunistinio-bolševikinio režimo vienijimasis į LTB liudijo ne tik tam tikrų tautos teisių atstovavimą, bet ir atitinkamų pareigų bei atsakomybės priskyrimą. Kita vertus, LTB atsiradimu buvo pareikštas pasiryžimas, kad visuotinė organizacija „stovės visų mūsų interesų sargyboje ir tvarkys mūsų vidaus santykius“⁶⁰.

Pirmieji ALT ir VLIK'o rūpesčiai dėl DP lietuvių

Lietuvių karo pabėgėlių, kurių dauguma buvo įstrigę Vokietijos žemėse, padėtimi – jų buitimi ir būtimi – sulaukę žinių ėmė rūpintis užjūrio tautiečiai. Juos atstovaujanti ALT delegacija, vadovaujama Leonardo Šimučio, 1946 m. spalio 29 d. audiencijos Vašingtone, Baltuosiuose Rūmuose metu ir iškėlė lietuvių karo pabėgėlių įkurdinimo Amerikoje klausimą. Tuomet JAV prezidentui Harry S. Trumanui įteiktame memorandume buvo išdėstyti Lietuvos nepriklausomybės lūkesčiai bei atskleista lietuvių, esančių DP, problema. Atsakomuoju žodžiu prezidentas patikino, kad „stengiasi parūpinti įvažiavimą DP“ ir prašysiąs Kongreso papildyti imigracijos įstatymą. Susitikime buvo patvirtinta, kad JAV politika dėl Baltijos valstybių okupacijos „nepasikeitė ir negalinti pasikeisti“. Tačiau apie JAV ateities siekius pareiškta, kad „taikos problemos būtų išreikštos taikiu būdu, be kovojoimo, nes

⁵⁶ *Ibid.*, p. 17.

⁵⁷ Lietuvių tremtinių bendruomenės atstovų suvažiavimas, *Varpas* (Dieburg), 1946, Nr. 2, p. 19.

⁵⁸ *Lietuvių tremtinių bendruomenės statutas*, [Hanau], 1946, p. 31.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 37.

⁶⁰ A. Stanys, „Tremtinių Bendruomenei įsikūrus“, *Žiburiai* (Augsburg), 1946-03-16, p. 1.

jei nepavyktų išreikšti, tai būtų kova. Niekas iš mūsų nenori, kad būtų kovojama⁶¹. Nors konkretūs žingsniai dėl sovietinės okupacijos Lietuvoje panaikinimo nebuvo pateikti, bet šitas susitikimas patikino JAV politikos Baltijos šalių atžvilgiu tęstinumą ir tarptautinėje plotmėje toliau grindė jų laisvės bylą. Kelyje į palankų baltiečių karo pabėgėlių Vokietijoje problemos sprendimą reikšmingai pasitarnavo JAV atstovės JTO Eleonoros Roosevelt pareiškimas, paskelbtas 1946 m. lapkričio 8 dieną. Ji, paminėdama lietuvius, latvius, estus pareiškė, kad JAV joku būdu neleis sovietams „grąžinti į Rusiją tremtinius“, kurie atsaiso grįžti į okupuotus Baltijos kraštus⁶².

Lietuvių DP padėties Vokietijos žemėse bei jų įsikūrimo JAV galimybių klausimai nedingo iš ALT veiklos darbotvarkės ir vėliau. Dar po metų, jau vis labiau gėstant viltims lietuviams karo pabėgėliams greitai sugrįžti į nepriklausomą Tėvynę, 1947 m. spalio 9–10 d. Vašingtone vykęs ALT suvažiavimas išskirtinai susipažino su dipukų padėtimi. Svarstyme problemą nušvietė ALT įgaliotinė Europoje A. Devenienė, o priimtoji bendra nuostata buvo išdėstyta dokumente „Pareiškimas tautai tremtyje“: „Visomis mums prieinamomis priemonėmis mes tiesime talką jūsų VLIK'ui ir jų bendruomenės administracinėms bei šalpos organizacijoms [...]. Jūsų draugai, broliai ir seserys Amerikoje jūsų neapvils“⁶³. Bendros Amerikos lietuvių – senųjų emigrantų politinių srovių, palankių Lietuvos nepriklausomybei ir laisvei, įskaitant ir ALT, pastangos dėl lietuvių karo pabėgėlių įkurdinimo Amerikos žemyne netrūkusi buvo apvainikuotos sėkme. 1948 m. birželio 19 d. JAV Senatas ir Atstovų rūmai priėmė specialų Išvietintųjų asmenų įstatymą – „*Displaced persons Act 774*“. Šis dokumentas suteikė vyriausybei emigracijos kvotą ir leido per dviejų metų laikotarpį iš Vokietijos ir Austrijos įvažiuoti 205 tūkst. žmonių, iš kurių 40 proc. skirta Baltijos kraštų ir Rytų Lenkijos tremtiniams, pasitraukusiems iki 1945 m. gruodžio 22 d.⁶⁴

Neliko DP reikalų nuošalyje ir Europoje veikęs VLIK'as, jungiantis Lietuvos valstybės seimines partijas bei ten kilusius rezistencijoje judėjimus. Pirmiausia buvo rūpinamasi lietuvių, įsikūrusių DP stovyklose, požiūrio į politinę tremtinystę įtvirtinimo. Todėl iš karto po pirmojo LTB suvažiavimo, kovo 4–5 d. toje pat DP stovykloje Hanau buvo sušaukta Lietuvių tremtinių politinė konferencija. Jos iniciatorius – VLIK'as pakvietė dalyvauti buvusius Lietuvos valstybininkus, Nepriklausomybės akto signatarus, Bažnyčios dignitorius, kariuomenės generolus, diplomatinį ir konsulinį įstaigų atstovus, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir Lietuvių sąjungos valdybos narius bei naujai išrinktą LTB

⁶¹ ALT pro memoria, 1949-10-29, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 109; „President Truman reaffirms American Baltic policy“, *Lithuanian bulletin*, 1946, Nr. 3, s. 2.

⁶² ALT biuletenis, 1983, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 262.

⁶³ Juozas Skirius, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais. Išėvijos pastangos dėl 'Displaced Persons Act' priėmimo*, Chicago: Lithuanian research and studies center, 2001, p. 91.

⁶⁴ ALT biuletenis, 1983, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 262; Algimantas Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius: Margi raštai, 2002, p. 730.

vadovybę. Konferencijoje svarstyta tarptautinė padėtis pasaulyje bei Europoje, o apžvelgus VLIK'o veiklą buvo brėžiamos Lietuvos valstybės atkūrimo gairės artimiausiam metui. Vadinasi, numatyta ne tik painformuoti „politiškai orientuotą mūsų tautinę visuomenę“ apie atliktus VLIK'o darbus, bet ir išgirsti jos dalyvių inspiracijas bei sugestijas, kurios pasitarnautų tolesnei Lietuvos laisvinimo veiklai. Konferencijai pirmininkauti buvo pakviestas buvęs ministras pirmininkas Ernestas Galvanauskas, o į prezidiumą išrinkti prezidentas dr. Kazys Grinius ir generolas Stasys Raštikis⁶⁵. Diplomatas Vaclovas Sidzikauskas, apžvelgdamas tarptautinę padėtį pabrėžė, kad Lietuvos valstybės „suverenumo vykdymo atstatymas“ priklauso nuo didžiųjų valstybių. Tada dideli lūkesčiai buvo siejami su dviejų pasaulių – „bolševikiško totalitarizmo“ ir „vakarietiško demokratizmo“ – susidūrimu. Tačiau kalbėtojas pastebėjo, kad priešingu atveju, jei toks susidūrimas neįvyktų, „tuomet lietuvių tauta pasiliktų viltį atsikovoti nepriklausomybę“. Tam būtų svarbios tokios prielaidos: Lietuvos geopolitinė padėtis; Lenkijos išsilaisvinimas; Rytų Prūsijos klausimo išsprendimas; JT Chartijos (deklaracijos) įgyvendinimas; Didžiosios Britanijos interesai Europos kontinente ir Baltijos jūros regione. Po M. Krupavičiaus, supažindinusio su konkrečiais VLIK'o atliktais darbais, kalbėjo Juozas Kaminskas (Steponas Kairys), kuris nušvietė Lietuvos laisvinimo veiklos perspektyvą. Pirmiausia, anot pranešėjo, būtina išplėsti Lietuvos reikalų „visokeriopą propagandą“ Vakarų visuomenėje, daryti įtaką vyriausybėms, pasaulio organizacijoms, atsižvelgiant į tarptautinių įvykių raidą, ir tęsti „Lietuvos laisvinimo akciją“. Be to, skatintinas bendradarbiavimas su kaimyninėmis ir kitomis sovietų pavergtomis tautomis, sujungiant jas į bendrą antisovietinį frontą. Taip pat paminėta ateityje kelti vyriausybės egzilyje problemą, rengtis Taikos konferencijai ir į laisvinimo veiklą įtraukti LTB. Patikslinant pastarąją tezę pabrėžta, kad tremtinių bendruomenė, išnaudodama susiklosčiusias sąlygas, „turi ruoštis Lietuvos atstatymo darbui“. Konferencijos pabaigoje priimtoje rezoliucijoje LTB skatino VLIK'ą toliau aktyvinti „Lietuvos valstybės atkūrimo akciją“ ir drauge išsipareigojo „remti VLIK'o darbą ir pastangas Lietuvos valstybei atkurti“⁶⁶. Todėl galima teigti, kad lietuvių tremtinių politinė konferencija tik susikūrusią LTB kreipė ir į politinę veiklą, pasireiškiančią per VLIK'o tarpininkavimą.

Šis lietuvių tautos politinis susivienijimas 1946 m. rugsėjo 30 d. paskelbė memorandumą, keliantį lietuvių tremtinių, esančių Vokietijoje, amerikiečių, britų, prancūzų administruojamose zonose, problemas. Visų pirma, dokumente atkreipiamas dėmesys į gyvenančių DP stovyklose materialinę būklę, jų kultūrinius poreikius. Padėčiai pagerinti pasiūlyta tikslinti lietuvių karo pabėgėlių-tremtinių teisinį statusą, leidžiant veikti Lietuvos konsulams Vokietijoje ir Austrijoje, įpareigojant globojančias DP įstaigas rūpintis lietuvių gyvenimo sąlygomis. VLIK'o dokumente aiškiai akcentuota, kad įvardintos problemos egzis-

⁶⁵ Informacija apie lietuvių politinę konferenciją, 1946-03-04-05, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 39-40.

⁶⁶ J. Kilna, „LT Bendruomenės atstovams susirenkant“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-10-04, p. 2.

tuos tol, „kol bus pašalinta Sovietų Sąjungos agresija ir bus atstatytas Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybių suverenumo ugdymas“⁶⁷.

Vienijantis LTB tikslas – išvaduoti Lietuvą

Nors suvažiavimo, vykusio Hanau, metu tautos kelyje į laisvę buvo iškelta tautinės vienybės svarba pareiškiant, kad „šiandien mums ne laikas skaldytis į didlietuvius ir mažlietuvius, išrinktuosius ir atstumtuosius, į dešinę ir į kairę“⁶⁸, bet politinė diferenciacija išliko. Kaip VLIK'e, taip ir LTB nebuvo išvengta partinės trinties tarp dviejų pagrindinių (krikščionių demokratų ir socialdemokratų) srovių. Tokį faktą liudija Vyriausiojo komiteto pirmininkas I. Končius⁶⁹. Jis, stengdamasis išlikti objektyviu, 1946 m. liepos 16 d. nusprendė pasitraukti iš Vyriausiojo komiteto pirmininko ir nario pareigų. Tuomet LTB pirmininko pareigas perėmė Jonas Vilkaitis.

Nors pirmiausia LTB turėjo aprėpti visus tremtinių gyvenimo, švietimo ir kultūros klausimus, padėti jiems spręsti emigracijos problemas, bet puoselėdama pagrindinį visų lietuvių siekį propagavo būtinybę atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę. LTB manymu, išlaikant su VLIK'u pastovius kontaktus buvo svarbios tam palankios sąlygos ir jie rado dar vieną argumentą, dėl kurio kūrėsi amerikiečių administruojamoje Vokietijos dalyje. Tais pačiais 1946 m. lietuvių tremtinių vardu pasauliui buvo paskelbtas atsisaukimas, primenantis Lietuvos laikyseną karo akivaizdoje ir jos perėjimą „iš neutralios padėties į aiškų vakarų alijantų bloką“: užvaldžius sovietams Lietuvą, kur „gyvenimas paremtas teroru“, tremtiniai pareiškė, kad „apie grįžimą mes negalime nė kalbėti“. Todėl jie, „tikėdami teisingumo laimėjimu pasaulyje“, prašo užtarimo apsaugojant lietuvių tautą nuo galutinio sunaikinimo, taip pat – suteikti veiksmingą pagalbą „į rytų dykumas deportuotiesiems lietuviams, kurie dar yra gyvi“ ir padėti lietuviams „DP gauti aiškų teisinį statusą“. Be to, atsižvelgiant į elementariausias žmogaus laisves, jie kvietė paremti DP lietuvių tautinių organizacijų įsisteisinimą, leidžiant joms „ginti savo tautiečių teises ir interesus“⁷⁰. Panašus LTB rūpestis dėl Lietuvos laisvės atgavimo problemų buvo patvirtinamas ir reiškiamas kasmetiniuose demokratiškai rinktuose suvažiavimuose. Juose svarstyti ir spręsti opūs politinių tremtinių dabarties ir ateities reikalai. Įteisinus LTB buvo rūpinamasi lietuvių tautai kylančiais bendrais uždaviniais, svarstomi keliai, kuriais būtų pasiekta tautinė bei valstybinė laisvė. LTB organizavimasis ir gyvavimas liudijo vis glaudesnę jos narių bendradarbiavimą ir sąmoningą tautinės vienybės išlaikymą.

Antrajame LTB atstovų suvažiavime, vykusiam 1947 m. spalio 9–10 d. Kaselyje, buvo keliamos ne tik tam laikui aktualios problemos – sovietų mėginimai grąžinti pabėgėlius į SSRS, amerikiečių rengiami minėtieji *skryningai*, skirti DP stovyklų gyventojų patikri-

⁶⁷ Memorandum to UNO, 1946-09-30, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 130–148.

⁶⁸ Po suvažiavimų, *Mintis* (Memmingen), 1946-03-12, p. 2.

⁶⁹ Ignas Končius, *Mano eitasis kelias, prisiminimai*, Vilnius, LNM, 2016, p. 259.

⁷⁰ „Lietuviai tremtiniai šaukiasi į pasaulį“, *Tremtinių žinios* (Wiesbaden), 1946-10-04, p. 1.

nimui ir rūšiavimui, bet ir pabrėžtas svarbiausias visų lietuvių veiklos tikslas – išvaduoti Lietuvą. Tuo metu buvo desperatiškai pareikšta DP tremtinių vidinė nuostata:

Esame atplaiša tautos, netekusios savo politinės laisvės, dėl kurios taip ilgai ir taip kietai ji kovojo, kurią taip džiaugsmingai ir kūrybingai išnaudojo per tuos 22 laisvo gyvenimo metus. Ir netekome to kaip tik tais laikais, kai taip pompastiškai yra deklaruojami tautų apsisprendimo, laisvės ir lygybės šūkiai.⁷¹

Būtina pastebėti, kad iki 1946 m. rugpjūčio 1 d., vykstant karinės administracijos skatinamai bendrai repatrijavimo politikai ir atkakliai sovietams kviečiant grįžti iš trijų Vokietijos zonų, į savo tėvynes sugrįžo 1 tūkst. 349 latviai, 479 estai ir 241 lietuvis. Palyginę šiuos skaičius ir gavę santykinį skaičių matome repatrijavimo rezultatus: grįžo 1,4 proc. latvių, 1,5 proc. estų ir tik 0,4 proc. lietuvių nuo visų DP stovyklose gyvenusių tremtinių skaičiaus. Taigi pastebėtina, kad „lietuvių grįžo tris kartus su trupučiu mažiau negu kitų baltiečių“⁷².

Suvažiavime dalyvavusi ALT atstovė Alena Devenienė pakvietė politinius tremtinius glaudžiau bendradarbiauti su Amerikos lietuviais, taip pat siekiančiais atkurti Lietuvos valstybę⁷³. Suformavus LTB Vyriausiąjį komitetą, be anksčiau ten buvusių V. Jasaičio, J. Grigolaičio, M. Židonio, įėjo Povilas Gaučys, prof. Ignas Malinauskas, Jonas Šlepetys, Mykolas Rėklaitis, prof. Antanas Gyls, prof. Kazimieras Alminas⁷⁴. Naujuoju pirmininku išrinktas A. Gyls, išreiškęs pasiryžimą „derinti bendrą visų darbą, ginti lietuvių bendruomenę nuo neteisingų puolimų, artėjant ir kai kur jau vykstant informuoti apie padėtį savuosius ir kitus, ir budėti prie visų reikalų ir rūpesčių, kurie jungiasi su tremtinių gyvenimu“⁷⁵. Taip pat buvo sukonkretinti LTB ir jos vadovybės uždaviniai:

1) visomis jėgomis remti kovą dėl Lietuvos išlaisvinimo; 2) išlaikyti mūsų bendruomenėje vaiskią lietuvišką dvasią ir nesužalotą tautinį būdą; 3) savintis mums naudingas vakarietiškos kultūros vertybes ir gerus įpročius; 4) išlaikyti tvirtą moralę ir idealistinę nusistatymą; 5) stiprinti savo tarpe tautinį solidarumą ir ugdyti tikrąjį bendruomeniškumą; 6) rimtai ir apdairiai kurdintis kituose kraštuose; 7) ruoštis grįžti į laisvą, išvaduotą Lietuvą.⁷⁶

To meto lietuviai, esantys Vokietijos žemėse, pripažindami sunkią tremtinio dalį dar tebesigaivino mintimi, kad ši padėtis nėra beviltiška:

Lietuviai dar nėra emigrantai, kurie turi įsigyventi ir apsiprasti svetur. Jų tremtis yra tik laikinė. Jie tvirtai tiki Lietuvos prisikėlimu, gyvena lietuvių tautos amžinumo viltimi ir yra pasiryžę, kai tik išmuš lemiama valanda, vėl patys imti savo krašto likimą į savo rankas ir kaip sugebėdami tvarkyti savąjį nepriklausomą gyvenimą.⁷⁷

⁷¹ A. Š., „LTB atstovų suvažiavimui praėjus“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-10-18, p. 1.

⁷² „DP klausimais. Keletas skaičių apie tremtinius“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-01-18, p. 10; „Kiek lietuvių „grįžo“, *ELTOS biuletenis*, 1947, Nr. 1, p. 3.

⁷³ Algimantas Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius, 2002, p. 162.

⁷⁴ Nauja LTB vadovybė, *Gimtoji šalis* (Briuselis), 1947, Nr. 2, p. 9.

⁷⁵ „LTB Vyr. Komiteto pirm. prof. dr. A. Gyls aktualiais klausimais“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-12-06, p. 1.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ A. Viržis, „Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje (vertinimai)“, *Aidai* (Augsburg), 1948, Nr. 11, p. 80.

Filosofas Juozas Girnius, išgyvendamas lietuvių tremtinio dalią, jautė, jo žodžiais tariant „Lietuvos palikimo kaltę“, kurią išteisinti tegali „tikrai tolimesnė kova už Lietuvos laisvę“. Iš to iškeliama du uždaviniai tremtiniais. Vienas – „išlaikyti mumyse Lietuvą gyvą“, o antras – „praturtėti Vakarų Europos kultūra“⁷⁸. A. Maceina skyrė „amžinuosius emigrantus“ nuo laikinų tremtinių ir teigė: „Jeigu amžinieji emigrantai paprastai su savo gyvenamąja aplinka susilieja ir joje pamažu ištirpsta, turim mes kuo labiausiai iš šitos aplinkos išsiskirti, išlaikydami savo būdą, savus papročius, savo prisiminimus ...“⁷⁹. Nors neatmetama mintis, kad vis tik „prieš grįžtant į Tėvynę, dar gali mums tekti paklaidžioti tolimuose pasaulio užkampiuose“, bet tokio likimo lietuviai turį jausti tremtinio našą. Todėl negalima pamiršti Lietuvos, būtina „gaivinti ypatingą prie jos prisirišimą ir ypatingą jos meilę. Mes turime savo tautiškumą ne tik išlaikyti nepažeistą, bet jį dar išvystyti, išskaidrinti ir praturtinti, kad savai Tėvynei parneštume naujų vertybių ir naujos šviesos“⁸⁰.

Dėl neišspręstos Baltijos kraštų suverenumo problemos ir patys DP stovyklų nariai surengdami protesto akciją mėgino atkreipti tarptautinės visuomenės dėmesį. 1947 m. kovo 10 d., kai Maskvoje rinkosi į ketvirtąją Antihitlerinės koalicijos (JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Sovietų Sąjungos) užsienio ministrų tarybos posėdį, DP lietuviai, pritariant latviams ir estams, surengė solidarų baltiečių protestą, primindami neteisėtai sovietų valdomą Baltijos kraštų padėtį. Tai buvo demonstracija, kurios išraiška tapo bado ir darbo streikas. Hanau DP stovykloje šią dieną buvo iki pusės stiebo nuleistos Lietuvos, Latvijos, Estijos valstybinės vėliavos, atnašautos Šventosios Mišios ir aikštėje surengtas mitingas, o visam pasauliui paskelbta:

Lietuva kryžiuojama. Tūkstančiai nekaltų tautiečių tremiami Rusijos gilumon, kraštas kolonizuojamas. Scenos, mokslo, meno vertybės niekinamos ir naikinamos... Niekas mūsų tautiečiams netiesia pagalbos rankos. Šelpiama Ukraina, Jugoslavija, o Baltijos kraštai palikti jų pačių likimui. Raudonasis okupantas saugiai jaučiasi ir varo beatodairišką naikinimo darbą. Atrodo, kad viso pasaulio sąžinė atbuko, ausys apkurto ir neturi noro atstatyti tvarką ir teisingumą. Lietuvos klausimas yra mūsų pačių klausimas. Niekas kitas mus neišvaduos. Tik mūsų, pačių, nepalaužiamas atkaklumas, vieninga kova už Lietuvos laisvę, mūsų pasiaukojimas ir atsidėjimas savęs gali būti laidas laisvę atgauti. Tikėkime, teisingas balsas neliks be atgarsio; ryžtingumas ir veikla neliks be vaisių. Nors mūsų maža, nors turime sunkias gyvenimo sąlygas, nors ir atrodytų beviltiška mūsų būklė ir beprasmiška kova, bet tenesudreba širdys, nekriskim į abejingumą, o būkime fanatikai, užsispyrėliai ir atkaklūs kovotojai. Šiandieninės gyvenimo sąlygos reikalauja iš kiekvieno Lietuvos sūnaus ir dukros įnašo už jos laisvę. Būkime vieningi ir solidarūs, kur yra tautinis reikalas. Ranka rankon eikime su broliais latviais ir estais!⁸¹

Šia protesto demonstracija DP baltiečiai iškėlė jų tautų, „parduotų Ribbentropo-Mo-

⁷⁸ Juozas Girnius, *Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje*, Würzburg, 1947, p. 7, 9, 11.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 3.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ „Kovo 10 d. Bado ir darbo streikas. Solidari laisvųjų baltų protesto demonstracija“, *ELTOS biuletenis*, 1947-04-20, p. 1-2.

lotovo sutartimi“ problemą, reikšdami viltį, kad atkuriant jų valstybių nepriklausomybę bus vadovaujamasi Atlanto chartija, prezidento F. Roosevelto deklaruotomis Keturiomis laisvėmis („Keturių laisvių“ kalba pasakyta 1941 m. sausio 6 d., suformuluojant viziją apie pasaulį, kuriame visi žmonės turėtų žodžio ir religijos laisvę, laisvę nuo nepriteklių ir baimės) ir prezidento H. Trumano paskelbtais dvylika principų užsienio politikoje (1945 m. spalio 27 d. pasakytoje kalboje apie JAV užsienio politikos kryptis patikintas suverenių teisių ir savivaldos sugrąžinimas visoms tautoms, iš kurių tai jėga buvo atimta).

Taip paliudyta ir lietuvių, latvių ir estų dipukų aiški politinė tremtinystė, konstatuojant vykimo į gimtus kraštus sąlygas: „mes norime grįžti į savo šalį be diktatūros ir teroro“⁸².

Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) šefas Stasys Lozoraitis, vertindamas besiklostančią tarptautinę Europos padėtį ir numatydamas Lietuvos bei jos piliečių likimą, 1948 m. pareiškime dėstė:

Tame, kas įvyko Europoj, kas ištiko Lietuvą, kas tebevyksta Europoj, toje bangoje neteisėtumo, melo, cinizmo ir nežmoniškumo, kuri gresia paskandinti Europą su jos doros sąvokomis ir paskutinėmis sveiko proto liekanomis, – yra daug kieno kaltės, bet nėra nei Lietuvos Valstybės, nei lietuvių tautos kaltės. Mes galime eiti pakelta galva, nes mūsų garbė – valstybinė, tautinė, asmeninė – nesutepta. Ir kiekvienas mūsų [...] yra garbingas pilietis ir europietis. Ateis laikas, kada mes vėl turėsime savo vietą ir savo gyvenimą.⁸³

Blėstant Lietuvos išlaisvinimo viltims

Sutinkant Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo trisdešimtmetį, LTB tvirtai pasisakė už Lietuvos valstybės ir tautos interesų gynimą ir patikino: „Mes esame kariai laisvės kovoje, mes norime ir turime tą kovą laimėti. Toje kovoje turime būti vieningi, jai skirti visas jėgas, nesigailėti didžiausių aukų“⁸⁴. Tokį LTB siekį stiprinti savo pozicijas laisvinant tėvynę galima įžvelgti trečiajame jos atstovų suvažiavime, vykusiam 1948 m. kovo 3–4 d. Šveinfurte. Tuomet kelta idėja, kad nuo 1947 m. veikianti tarptautinė organizacija – IRO (*International Refugee organization* – Tarptautinė pabėgėlių organizacija) – pripažintų LTB vyriausiąjį komitetą, kaip lietuvių tautos tremtinių atstovą⁸⁵. Tačiau LTB kaip tautino komiteto pripažinimas sutiktas su sąlyga, kad nebus liečiami „jokie politiniai klausimai“. Naujojo LTB Vyriausiojo komiteto, po suvažiavimo persivadinusio Centro komitetu, nariais tapo: Povilas Gaučys, dr. Antanas Kalvaitis, dr. Viktoras Jasaitis, dr. kun. Antanas Sideravičius, Mykolas Židonis, prof. Ignas Malinauskas, Jonas Grigolaitis, Jonas Šlepetytis ir Mykolas Rėklaitis⁸⁶. Išrinktasis pirmininkas Povilas Gaučys tuomet, jau užsitęsęs tremčiai dėl bolševikų val-

⁸² *Ibid.*, p. 2.

⁸³ „Iš spaudos istorijos britų zonoje“, *Aidai*, 1948, Nr. 11, p. 93.

⁸⁴ „Lietuviai Tremtiniai! LTB Vyriausiojo Komiteto atsišaukimas“, Hanau, 1948-02-16, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-02-14, p. 1.

⁸⁵ V. R., „Lietuvių tremtinių reikalų sargyboje, (III LTB atstovų suvažiavimas)“, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-03-13, p. 2.

⁸⁶ *Ibid.*

domos Lietuvos, iškėlė du svarbiausius organizacijos uždavinius: pirmas – „planingai visus tremtinius perkelti į užjūrio kraštus“, o antras – „visomis priemonėmis išlaikyti bendruomenės organizaciją sveiką ir nesuirusią“⁸⁷.

Kiek platesnė LTB programa atskleista primtose rezoliucijose. Visų pirma, buvo pabrėžta teisingos informacijos apie Lietuvą ir lietuvius svarba. Pasiūlyta susirūpinti leidinių, kuriuose „būtų nušviestas mūsų tautos būvis ir jos kovos dėl laisvės praeityje ir dabar“, sklaida užsienio kalbomis. Tai padėtų „teisingai suprasti lietuvius tremtinius“, nes pasitaiko kraštų, „kurie neįsileidžia tremtinių, laikydami juos fašistais bei komunistais“⁸⁸. Aptariant emigracijos reikalus pažymėta Lietuvos užsienio pasų pripažinimo būtinybė – tiek karinės valdžios, tiek jų įstaigų. Kovoiant su negerovėmis pripažinta, kad tarp lietuvių tremtinių „vis dar yra palyginti nemaža nusikalstamo bei padaužiško elemento“. Tačiau opiausia, tebesitęsianti jau trejus metus DP stovyklų gyventojų problema – sovietų pareigūnų lankymasis ir tremtinių persekiojimas bei varginimas. Todėl karinės valdžios prašoma apginti „nuo juos terorizuojančios melagingos bolševikinės ir komunistinės propagandos“⁸⁹. Be to, suvažiavimas nutarė paskatinti bendruomenės narius aktyviau dalyvauti „kovoje dėl Lietuvos laisvės“. Prieita prie vieningos nuomonės, kad šioje laisvinimo veikloje vienintelis „VLIK“as ir jam artimi veiksniai šiuo metu yra remtiniai⁹⁰. Taigi buvo reiškiamos ryškios politinės nuostatos. Vienas Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) narių, tuometinis Lietuvos atstovas Prancūzijoje dr. Stasys A. Bačkis, apžvelgdamas trejų metų lietuvių karo pabėgėlių – politinių tremtinių misiją, įvardijo jos prasmę: „Per trejus metus Lietuvos bylai ir vardui išgarsinti lietuvių tremtinių įnašas yra nepaprastai vertingas. Jie savo energija, ištverme ir ryžtingumu išryškino pasauliui mūsų tautos kančias ir nepalaužiamą jos valią kovoti už laisvę ir nepriklausomybę“⁹¹.

Nors menkai, bet vis dar pleveno viltis greitai su Vakarų sąjungininkų pagalba sulaukti laisvos, nepriklausomos Lietuvos, todėl kai kurie tautiečiai neatsisakė ketinimų laikinai kurtis Vakarų Europoje. Netgi viltasi kompaktiškai apsigyventi kur nors Vakarų Vokietijoje, tačiau ilgainiui daugumai DP stovyklų gyventojų teko susitaikyti su tikrove. 1947 m. tremtinių laikraštyje „Mintis“ jau pripažįstama:

Kaskart blogėjant lietuvių tremtinių padėčiai ir prie dabartinės painios politinės padėties Europoje neturint vilčių po ilgo laukimo greit grįžti į savo mielą Tėvynę, daugelis lietuvių tremtinių yra linkę emigruoti iš Vokietijos, Austrijos ir Italijos į kitus kraštus ir ten pradėti naują gyvenimą.⁹²

Vertinant tokią dviprasmišką pasitraukusių į Vakarus lietuvių padėtį, svarbiu uždaviniu

⁸⁷ „Naujasis LTB Vyr. Komiteto pirm. P. Gaučys aktualiais klausimais“, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-03-20, p. 1.

⁸⁸ „III-jo Liet. Tremtinių Bendruomenės atstovų suvažiavimo rezoliucijos“, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-03-20, p. 1.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ K. Pelėkis, „3 LTB skyrių atstovų suvažiavimas“, *Mintis* (Memmingen), 1948-03-13, p. 3.

⁹¹ Z. U., „Nuolatos turime budėti. Pradėtą kovą tęsti ir ligi galutino laimėjimo ištverti“, – pareiškė Lietuvos atstovas Prancūzijoje dr. S. A. Bačkis, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-04-03, p. 1.

⁹² „Maine valstybėje naujoji Lietuva?“, *Mintis* (Memmingen), 1947-10-09, p. 3.

tapo lietuviybės išlaikymas. Kita vertus, lietuviybės saugojimą galima laikyti tam tikrą Lietuvos laisvinimo formą⁹³. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius, atsižvelgdamas į įsitvirtinančią politinę padėtį Europoje, nusakė lietuvių karo pabėgėlių – politinių tremtinių misiją:

Tremtiniai turi didelę misiją savo paliktos tėvynės atžvilgiu. Ta misija pirmiausia yra kovoti už savo žudomos tėvynės išlaisvinimą tomis priemonėmis, kuriomis negali kovoti mūsų pasilikę broliai tėvynėje. Antra, saugoti išsivežtą tautinį lobyną su visu šventu atsidėjimu ir rūpestingu, kaip senovės kriviai ir vaidilutės saugojo šventąją ugnį. Trečia, būti gyvąja lietuvių kultūrinės ir moralinės vertės propaganda svetimųjų tarpe. Šie trys svarbiausi išeivių uždaviniai turi būti statomi virš visų asmeninių reikalų reikaliukų.⁹⁴

Todėl jau „tirpstant viltims, kad naujas pasaulinis karas bei Vakarų demokratijos išgelbės Lietuvos nepriklausomybę“⁹⁵ ir vis ryškiau pripažįstant realybę, kad sovietinė Lietuvos okupacija užsitęs, tenka sukti mintis nuo Lietuvos išlaisvinimo link Lietuvos išsilaisvinimo. Susitaikant DP lietuviams – politiniams tremtiniais su šia mintimi ir suvokiant, kad iš tikrųjų teks papildyti senosios emigracijos gretas ir reikšti lietuvių tautos aspiracijas Vakarų pasaulyje, 1949 m. gegužės 18–19 d. Hanau sušaukiamas ketvirtasis LTB suvažiavimas. Visų pirma, pažymėtas reikšmingas įvykis, jog IRO oficialiai pripažino LTB, ir akcentuota, kad dabar Centro komiteto svarbiausias rūpestis – „rasti pagalbos priemonių tiems lietuviams tremtiniais, kurie negalės emigruoti ir liks Vokietijoje“. Tokių įvardyta apie 8 tūkst. asmenų. Be kitų aktualijų, paminėta mokesčių nuo dirbančiųjų pajamų surinkimas bei emigravusiųjų pareiga pasirūpinti „emigracijos garantijų neturintiems“, teikiant pagalbą pasiliekančioms bei negalintiems emigruoti. Taip pat buvo pareikštas „griežtas protestas prieš Maskvos melagingą propagandą, kad tremtinių stovyklose varoma tariaimoji „vergų prekyba“⁹⁶. Be to, reaguojant į tokią sovietų provokaciją priminta, kad lietuviai yra „tiesioginės sovietų agresijos aukos“ ir kad tremtiniai „su dėkingumu vertina Vakarų sąjungininkų globą ir pastangas padėti įsikurti“⁹⁷.

Kita vertus, 1949 m. birželį grįžęs po apsilankymo JAV VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius lietuviams tremtiniais, dar esantiems Europoje, bet pasiryžusiems vykti Amerikon, pateikė tikrovišką vaizdą ir priminė įpareigojimą tautai:

Buvusiųjų DP būklė Amerikoje tuo tarpu nelengva. Žmogus inteligentas yra menkų raumenų, todėl fabriko darbas jam gana sunkus. Ypač nelengva laisvųjų profesijų žmonėms. Tad kol jie prisitaikys prie naujų sąlygų, nelengva bus aktingai įsijungti kultūrinėn veiklon. Dabar nuvykusiųjų uždavinys – savo geru taktu suburti tenai visas lietuviškąsias pajėgas vienybėn, būti tautybės apaštalais, suaugant su senąja karta.⁹⁸

⁹³ Domas Jasaitis, „Emigracijos reikalu“, *Tėvynės sargas*, 1947, Nr. 1, p. 84.

⁹⁴ „VLIK'o pirmininkas prof. M. Krupavičius aktualiais klausimais“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-06-27, p. 1.

⁹⁵ Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas. Pasaulio lietuvių istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 435.

⁹⁶ B. M., „LTB Tarybos suvažiavimas“, *Žiburiai* (Augsburg), 1949-05-28, p. 2.

⁹⁷ „LTB Tarybos atstovų suvažiavimo rezoliucijos“, *Mintis* (Memmingen), 1949-05-30, p. 4.

⁹⁸ „Nustatytos gairės artimiausiai ateičiai. M. Krupavičius ir V. Sidzikauskas pasakoja apie kelionę“, *Žiburiai* (Augsburg), 1949-06-18, p. 1.

Kaip padėrinimas jungtis į tėvynės laisvinimo sąjungą buvo paminėtos JAV valdžios asmenų nuotaikos: „Reikia pabrėžti ir tą faktą, jog kompetentingi Amerikos valdžios atstovai yra mums pareiškę, kad mes esame išsimušę į pirmąsias eiles savo rezistencine veikla, savo vieningumu, gražiu mūsų DP elgesiu“⁹⁹.

Vis labiau DP stovyklose ir už jų ribų įsivyravusios diskusijos apie sklindančių po pasaulį lietuvių lemtį, įvardytą politine tremtimi, skatino mintis apie tautiečius jungiančio darinio organizavimo užsienyje būtinybę. Būtent ketvirtajame LTB suvažiavime galutinai įsitvirtina idėja kurti Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB) kaip platesnės apimties visų lietuvių, atsidūrusių už „geležinės uždangos“, junginį. Kartu atsisakyta minties gaivinti dar 1935 m. Kaune įsteigtą Pasaulio lietuvių sąjungą, nes ši rūpinosi tik lietuvių tautinės sąmonės išsaugojimu. Taigi jau įsibėgėjusios (itin sparčiai augančios po 1948 m. paskelbto JAV „Displaced Persons Act of 1948“ – 1948 m. išvietintųjų asmenų akto) emigracijos akivaizdoje priimtoje suvažiavimo rezoliucijoje teigiama: „kad gyvenimas nesulaikomai išblaško tremtinius po įv.[airius] pasaulio kraštus. Tačiau kad ir tokiose sąlygose tremtiniai pasilikę tampriais ryšiais surišti dėl savo laisvės ir valstybinės nepriklausomybės kovojančios tautos nariais, yra gyvas reikalas išbaigti Pasaulio Liet.[uvių] Bendruomenės suorganizavimą“¹⁰⁰.

Visų pirma LTB, perkėlusį savo būstinę iš Hanau į Miuncheną, Bavarijos žemės sostinę, kur tuo metu telkėsi didžiausia lietuvių dalis, tęsė savo gyvavimą. Kol susikurs naujoji organizacija, buvo suformuotas centro komitetas (valdyba) iš penkių asmenų – Jono Grižgailio, dr. Antano Kalvaičio, dr. Eugenijaus Noako, Jono Šlepečio, Balio Vylikaudos. LTB centro komiteto pirmininku tapo išrinktas dr. A. Kalvaitis, o vicepirmininku – J. Šlepetys¹⁰¹. PLB idėją puoselėjo VLIK'as jau 1948 m., kai tam sudarė specialią komisiją, į kurią įėjo Domas Krivickas, Kipras Bielinis, Petras Karvelis, Vytautas Vaitiekūnas (pirmininkas), Mečys Valiukėnas. Tokį VLIK'o sprendimą lėmė vis spartėjantis lietuvių emigravimas iš DP stovyklų. 1951 m. duomenimis, Vakarų Vokietijos vietovėse registruota 10 tūkst. 271 skaičius „organizuotų lietuvių“, t. y. asmenų, kurie susieti su bendruomene¹⁰².

Ilgainiui asmenims, iš politinių tremtinių tapusiems dipukais, savikritiškai vertintiems savo būtį ir atjaučiant tautiečių kitos tremties – prievartinės deportacijos į Rytus būklę, darėsi labiau priimtinas išeivio vardas¹⁰³. Kaip tik paminėtos komisijos pirmoji darbo išraiška buvo VLIK'o 1949 m. birželio 14 d. priimta ir paskelbta Lietuvių charta, padėju-

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ „LTB Tarybos atstovų suvažiavimo rezoliucijos“, *Mintis* (Memmingen), 1949-05-30, p. 4.

¹⁰¹ B. M., „LTB Tarybos suvažiavimas“, *Žiburiai* (Augsburg), 1949-05-28, p. 2; „Dabartinė Lietuvių Tremtinių Bendruomenės Centro Valdyba Vokietijoje“ (nuotrauka), *Dirva*, 1949-06-24, p. 1; B. G., Vokietijos lietuvių tremtinių atstovų suvažiavimas, *Dirva*, 1949-05-27, p. 5; A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 164.

¹⁰² „Lietuvių bendruomenė Vokietijoje“, *PLB Vokietijos Krašto Valdybos informacijos*, 1951-05-01, Nr. 2, p. 1.

¹⁰³ Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas. Pasaulio lietuvių istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 433.

si būsimos politiškai aktyvios išeivijos ideologijos pamatus. Tai buvo lietuvių dvasiniais ryšiais siejantis dokumentas, vadintas „tautiniu katekizmu“, skelbiamas „Lietuvių tautos amžinųjų siekimų vardan“¹⁰⁴, tai „įsipareigojimai kiekvieno lietuvių sąžinei“¹⁰⁵, rodantys išblaškytiems iš Tėvynės tautiečiams jų kelio kryptį. Todėl neišvengiamai, be kitų tautos gyvastingumą užtikrinančių dalykų, Lietuvių chartoje plėtojama mintis apie nepriklausomą Lietuvos valstybę.

LTB, gyvavusi beveik keturis metus, 1950 m. vasario 16 d. reorganizavosi, tapdama steigiamosios PLB dalimi¹⁰⁶. Netrukus, 1950 m. gegužės 30 d. VLIK'o specialioji komisija parengė ir paskelbė Laikinuosius PLB santvarkos nuostatus, galiosiančius iki Pasaulio lietuvių seimo sušaukimo. Pagal šiuos nuostatus, PLB nariu negalėjo tapti tautietis, kuris „kenkia lietuvių tautai, priešingas Lietuvos nepriklausomybei, pritaria bolševikinei ar kitokiai Lietuvos okupacijai“¹⁰⁷. Taigi būsimasis pasaulio lietuvių junginys, organizuojamas demokratiniais pagrindais nepaisant politinės priklausomybės, turėjo apibrėžęs aiškias vertybes – Tėvynės laisvę ir Nepriklausomybės siekį.

VLIK'as, toliau siekdamas užtikrinti veiksmingesnį ir spartesnį lietuvių bendruomenių kūrimąsi, neperžengdamas Vykdomosios tarybos (VT) rėmų įsteigė Lietuvybės išlaikymo tarnybą. Dar plačiau būsimos PLB veiklos gairės buvo nubrėžtos VLIK'o sušauktoje lietuvių švietėjų, kultūrininkų ir visuomenininkų konferencijoje, įvykusioje 1950 m. sausio 12–13 d. Vokietijos mieste Pfullingene. Joje priimtųjų nutarimų pagrindu buvo išleista brošiūra „Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu“, kur detalizuojama PLB padėtis, pobūdis, tikslai ir uždaviniai. Besikuriančiai naujai organizacijai priskiriami du tikslai: „pagrindinis – išlaikyti išeiviuose lietuvių ir atsitiktinis – atkovoti Lietuvai laisvę“¹⁰⁸. Tuo tikslu PLB nariai privalėjo laikytis priesako: „Visi laisvėje esą lietuviai darniai ir veikliai įsijungia į didžią ir šventą kovą už Lietuvos politinę laisvę, savo piniginius įnašais stiprindami Tautos fondą ir talkindami visu kuo VLIK'ui jo politikoj ir diplomatinėj Lietuvos laisvinimo veikloje“¹⁰⁹. Nors kuriantis PLB į pirmą vietą iškeliamas vienintelis tikslas – rūpintis tautine kultūra, o kaip didžiausias pavojus sėkmingai vystant veiklą nurodomas „įvedimas politikos“, tačiau neišvengiamai jau pačiose bendruomenės kūrimosi gelmėse buvo užprogramuotas dalyvavimas Lietuvos laisvinimo procese. Lietuvybės, tautiškumo puoselėjimas, švietimo reikalai neišvengiamai pynėsi su nepriklausomos valstybės idėja ir jos atkūrimu. Todėl neatsitiktai šiai tautos daliai, pasitraukusiai gresiant sovietų reokupacijai ir patyrusiai

¹⁰⁴ *Lietuva ir VLIK'as: Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto – VLIK-o šaknys, praeitis ir dabartis*, red. A. V. Rinkūnas, Chicago: Tautos fondas, 1984, p. 130.

¹⁰⁵ „Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu“, [Pfullingen], 1950, p. 7.

¹⁰⁶ Vincas Bartusevičius, *Vokietijos lietuviai 1950–1990*, Vilnius, *Lietuvybės išlaikymo tarnybos leidinys*, 2021, p. 67.

¹⁰⁷ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, [Pfullingen], 1949, p. 15.

¹⁰⁸ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, [Pfullingen], 1950, p. 19.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 21.

dipukų lemtį, prigijo politinės išeivijos vardas. Jos didžiuoju uždaviniu tapo „neleisti užmiršti ir palaidoti laisvajame pasaulyje lietuviškosios bylos“. Neginčijamu argumentu besiformuojančiai laisvajai lietuvių galėjo tapti pagrindinio PLB sumanymo ir kūrimo ideologo M. Krupavičiaus teiginys: „Išeivija nėra nei atgaila, nei ekspatriacija, nei savanoriškas tėvynės apleidimas, nei vegetacija, nei karjera, bet tautinės pasiuntinybės tąsa, privaloma tarnyba kankinamai ir žudomai tautai ir pavergtai tėvynei“¹¹⁰.

Išvados

1944 m. vasarą Raudonajai armijai artinantis prie Lietuvos, jos žmonės, patyrę 1940–1941 m. bolševikinį terorą, traukėsi tolyn į Vakarų Europą, visų pirma – į vakarinę Vokietijos dalį, kur tikėjosi sulaukti amerikiečių, anglų ar prancūzų ir taip išsigelbėti nuo sovietų daromo moralinio spaudimo ir fizinio sunaikinimo. Jų pasitraukimas vyko stichiskai, o atsidūrus Vokietijoje nemažai daliai dar teko išgyventi nacių priverčiamuosius darbus. Visus juos gaivino mintis, kad pasitraukė tik laikinai, tol, kol su Vakarų pagalba bus atitaisyta akivaizdi Tėvynei primesta neteisybė ir bus sugrąžinta Lietuvai laisvė ir nepriklausomybė. Toks įsitikinimas buvo grindžiamas Vakarų demokratijų – tiek tarptautinių dokumentų (pvz., Atlanto chartija), tiek valstybių lyderių pareiškimais. 1945 m., jau karo veiksmams pasibaigus, ženkliai išsaugojusių gyvybę, nublokštų iš Lietuvos žmonių dalis (per 60 tūkst. lietuvių) prisiglaudė vadinamosiose „išvietintųjų asmenų“, (angl. *Displaced Persons* – DP) stovyklose, kurių skaičius viršijo šimtą. Tik maža dalis glaudėsi pavieniui – gyveno privačiai prie ūkininkų–šeimininkų ar nuomojo atskirą būstą. Vien tas faktas, kad jie atsiskė grįžti į savo gimtąjį kraštą, kur įsigalėjo bolševikų režimas, pavertė juos iš karo pabėgėlių į politinius tremtinius.

Iš pradžių (1944–1945) lietuvių – politinių tremtinių kryptingai veiklai telkti remtasi Lietuvių sąjunga (LS), gyvavusios nuo 1944 m., o įsikūrus DP stovykloms – ten organizuojamais vietos komitetais. Tačiau šioms organizacijoms, besivadovaujančioms LS įstatais, buvo priekaištaujama, kad sujungta tik tam tikra išblokštųjų tautiečių dalis. Todėl VLIK'o siūlymu reikėjo organizacijų reformos kuriant tokią bendruomenę, kuri, vienydama Vokietijoje atsidūrusius tautiečius bei gindama jų interesus, pabrėžtų tinkamą atstovavimą visiems lietuvių politiniams tremtiniais.

1946 m. pradžioje Lietuvių sąjunga reorganizavosi į Lietuvių tremtinių bendruomenę (LTB), paremtą demokratijos principais, tautine priklausomybe ir politinėmis aspiracijomis, reiškiančiomis Nepriklausomos Lietuvos valstybės idėjos gyvavimą. 1946 m. kovo 3 d. Hanau mieste, pirmajame lietuvių tremtinių suvažiavime patvirtintas LTB statutas. Juo įtvirtinama bendruomenė, turinti teisę atstovauti visai tremtinių visuomenei, reiškiant jos gyvybinius interesus bei tvarkant jos švietimą. Ten pabrėžiama kiekvieno lietuivio – politinio tremtinio priedermė tinkamai atstovauti visai savo tautai.

¹¹⁰ Mykolas Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino: Castelnuovo Don Bosco, 1959, p. 36–37, 42.

Lietuvius, kaip ir bendro likimo latvius ir estus, įstigusius Vakarų Vokietijoje, grasė sovietų įsitikinimas, jog jie – Baltijos šalių gyventojai – esą traktuotini kaip SSRS piliečiai ir privalo būti grąžinami į jų kraštus. Tokia politinių tremtinių įtempta padėtis kiek atslūgo, kai baigiantis 1946 m. buvo sulauktas Vakarų (JAV) patikinimas dėl nekintančios politikos Baltijos valstybių inkorporavimo atžvilgiu. Tai buvo pasiekta tiek Amerikos lietuvių tarybos (ALT), tiek Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) pastangomis.

DP stovyklų gyventojams teko patirti dar vieną išbandymą: sklindant kaltinimams, nukreiptiems prieš baltiečius dėl jų kolaboravimo su naciais, imta rengti patikrinimus, vadinamus *screening* (lietuvių įvardijamus kaip *skryningus* arba tiesiog – sijojimus). Jų metu aiškinantis, ar pabėgėlis-tremtinys nėra karo nusikaltėlis, ar nevykdęs kitų kriminalinių nusikaltimų, spręsta, ar jam priklauso teisė į UNRRA globą.

DP lietuviai drauge su kitais baltiečiais turėdami viltį, kad bus įgyvendinti Atlanto chartijos principai, neliko vien pasyviais stebėtojais. Jie dalyvavo ir rengiant politines akcijas. 1947 m. kovo 10 d. DP baltiečių suorganizuotos protesto demonstracijos iškėlė Baltijos tautų padėties, nulemtos 1939 m. Ribbentropo-Molotovo sutartimi, problemą. Lietuviai, pritardami Atlanto chartijai, prezidento F. Roosevelto deklaruotoms Keturioms laisvėms ir prezidento H. Trumano paskelbtiems Dvylikai principų užsienio politikoje, kėlė nepriklausomų Baltijos valstybių atkūrimo klausimą. Be to, ši akcija aiškiai paliudijo lietuvių, latvių ir estų dipukų politinę tremtynystę, konstatuojant jų grįžimo į gimtus kraštus sąlygas: „mes norime grįžti į savo šalį be diktatūros ir teroro.“

1948 m., kai prognozuotas Rytų ir Vakarų karinis susidūrimas virto šaltuoju karu, o sovietinės Lietuvos okupacija vis labiau įsitvirtino, ryškėjo Lietuvos nepriklausomybės greito susigrąžinimo, padedant Vakarų demokratijoms, nerealumas ir formavosi aiški DP lietuviams perspektyva, kreipianti juos nuo Lietuvos *išlaisvinimo* link Lietuvos *išsilaisvinimo*, kad visiems jiems – politiniams tremtiniams – teks papildyti senosios emigracijos gretas ir reikšti lietuvių tautos laisvės aspiracijas Vakarų pasaulyje. Tokią kryptį skatino JAV paskelbtas „*Displaced Persons Act of 1948*“ (1948 m. išvietintųjų asmenų aktas). Tai patvirtinta LTB suvažiavimo rezoliucijoje, kur susitaikoma su mintimi ruošti emigracijai, nepamirštant tautos laisvės, valstybės nepriklausomybės siekių ir susibūrant į visus apimančią Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB). Šis naujasis darinys – tautinė bendruomenė – nebuvo draugija, į kurią stojama, bet jos nariu tampa kiekvienas lietuvis „savo prigimtini“ nepaisant, kur jis gimė, kokią kalbą vartoja.

1949 m. politiniams tremtiniams, virtusiems dipukais, atjaučiantiems Tėvynėje likusių tautiečių kitos tremties – prievartinės deportacijos į Rytus būklę, tampa priimtinesnis išeivio vardas. Tokia padėtis, klojant būsimos politiškai aktyvios išeivijos ideologijos pamatus, VLIK'o iniciatyva įtvirtinama 1949 m. birželio 14 d. paskelbtoje Lietuvių chartoje. Joje plėtojama mintis apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. LTB, veikusi beveik keturis metus, 1950 m. vasario 16 d. reorganizavosi, tapdama steigiamosios PLB dalimi.

Šaltiniai ir literatūra

Archyvai

1. Lietuvos valstybės centrinis archyvas (LCVA).
2. Lietuvos pasiuntinybės Londone dokumentai, f. 648, b. 308, 309.
3. Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone dokumentai, f. 656, b. 678.

Memuarai, dokumentų rinkiniai

1. Brazaitis Juozas, *Raštai*, t. 5; „Religinės refleksijos, lietuviai be tėvynės, visuomeniniai rūpesčiai, ano meto aktualijos, laiškai iš kelionių, papildymai“, Chicago: Į Laisvę, 1984, 547 p.
2. Girnius Juozas, *Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje*, Würzburg: Žalgiris, 1947, 23 p.
3. Gustaitis Algirdas, *Karas braukia kruviną asarą. Antrojo pasaulinio karo dienoraštis*, Chicago: Devenių kultūrinis fondas, 1990, 941 p.
4. Končius Ignas, *Mano eitasis kelias, prisiminimai*, Vilnius: LNM, 2016, 631 p.
5. Končius Juozas B., *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1952*, Chicago: Draugas, 1966, 494 p.
6. Liekis Algimantas, „Lietuvių tremtinių vadovybės Vakarų Europoje 1944–1955 (dokumentinė apybraiža)“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6., Vilnius: Margi raštai, 2002, 752 p.
7. *Lietuvių tremtinių bendruomenės statutas*, [Hanau: LTB], 1946, 44 p.
8. Mikuličienė Irena, *Lietuviai perkeltųjų asmenų stovyklose 1945–1951 m.*, Vilnius: LNM, 2023, 440 p.
9. *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, [Pfullingen: P. Haas & Cie], 1949, 24 p.
10. *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, [Pfullingen]: Lietuvių išlaikymo tarnybos leidinys, 1950, 75 p.
11. *Selingenstadto lietuvių tremtinių stovyklos metraštis*, Selingenstadt: Venta, 1949, 77 p.

Straipsniai

1. „Dabartinė Lietuvių Tremtinių Bendruomenės Centro Valdyba Vokietijoje“ (nuotrauka), *Dirva*, 1949-06-24., p. 1.
2. „DP problemos. Screeningas“, *Mažasis židinys* (Pfullingen), 1946, Nr. 9, p. 19.
3. „Lietuviai Dillingene“, *Dirva*, 1946-11-15, p. 1.
4. „DP klausimais. Keletas skaičių apie tremtinius“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-01-18, p. 10.
5. „III-jo Liet. Tremtinių Bendruomenės atstovų suvažiavimo rezoliucijos“, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-03-20, p. 1.
6. „Iš spaudos istorijos britų zonoje“, *Aidai*, 1948, Nr. 11, p. 93.
7. „Kiek lietuvių „grįžo“, *ELTOS biuletenis*, 1947-02-05, Nr. 1, p. 3.
8. „Kovo 10 d. Bado ir darbo streikas. Solidari laisvųjų baltų protesto demonstracija“, *ELTOS biuletenis*, 1947-04-20, Nr. 2, p. 1–2.
9. „Lietuva tikrai bus laisva ir nepriklausoma. Lietuvių Žurnalistų Sąjungos Valdyba 1946 m.“, *Tremtinių žinios* (Wiesbaden), 1946-11-09, p. 1.
10. „Lietuviai tremtiniai šaukiasi į pasaulį“, *Tremtinių žinios* (Wiesbaden), 1946-10-04, p. 1.
11. „Lietuviai Tremtiniai! LTB Vyriausiojo Komiteto atsišaukimas“, Hanau, 1948 m. vasario 16 d., *Žiburiai* (Augsburg), 1948-02-14, p. 1.

12. „Lietuvių bendruomenė Vokietijoje“. *PL B Vokietijos Krašto Valdybos informacijos*, 1951-05-01, Nr. 2, p. 1.
13. „Lietuvių Sąjunga Wuerzburgė“, *Lietuvis* (Hassendorf), 1945-08-16, p. 2.
14. „Lietuvių tremtinių bendruomenės atstovų suvažiavimas“, *Varpas* (Dieburg), 1946, Nr. 2, p. 19.
15. „LTB Tarybos atstovų suvažiavimo rezoliucijos“, *Mintis* (Memmingen), 1949-05-30, p. 4.
16. „LTB Vyr. Komiteto pirm. prof. dr. A. Gyls aktualiais klausimais“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-12-06, p. 1.
17. „Maine valstybėje naujoji Lietuva?“, *Mintis* (Memmingen), 1947-10-09, p. 3.
18. „Nauja LTB vadovybė“, *Gimtoji šalis* (Briuselis), 1947 m., Nr.2, p. 9.
19. „Naujasis LTB Vyr. Komiteto pirm. P. Gaučys aktualiais klausimais“, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-03-20, p. 1.
20. „Nustatytos gairės artimiausiai ateičiai. M. Krupavičius ir V. Sidzikauskas pasakoja apie kelionę“, *Žiburiai* (Augsburg), 1949-06-18, p. 1.
21. „Po suvažiavimų“, *Mintis* (Memmingen), 1946-03-12, p. 2.
22. „President Truman reaffirms American Baltic policy“, *Lithuanian bulletin*, 1946, Nr. 3, s. 2.
23. „Protestai prieš IRO užsimojimus“, *Lietuvių žodis* (Detmold), 1947-07-03, p. 2.
24. „Truputis margojo mūsų gyvenimo“, *Aidai* (München), 1945-09-01, Nr.1, p. 3.
25. „Vokietijoje gyvenantieji lietuviai leidžia laikraštį“, *Garsas*, 1945-09-20, p. 1.
26. A. Š., „LTB atstovų suvažiavimui praėjus“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-10-18, p. 1.
27. B. M., „LTB Tarybos suvažiavimas“, *Žiburiai* (Augsburg), 1949-05-28, p. 2.
28. B. G., „Vokietijos lietuvių tremtinių atstovų suvažiavimas“, *Dirva*, 1949-05-27, p. 5.
29. Dirmeikis Tomas, „Išvietintų lietuvių butis“, *Dirva* (Cleveland), 1946-11-08, p. 4.
30. J. K., „Pasaulio įvykiai 1945 metais“, *Aidai* (München), 1946, Nr. 1, p. 15.
31. Kalvaitis Antanas, „Linkėjimai „Aidams“, *Aidai* (München), 1945-10-14, Nr. 6, p. 2.
32. Kilna J., „LT Bendruomenės atstovams susirenkant“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-10-04, p. 2.
33. Krupavičius Mykolas, „Vasario 16-oji tyruose“, *Žiburiai* (Augsburg), 1946-02-16, p. 1.
34. Pelėkis K., „LTB skyrių atstovų suvažiavimas“, *Mintis* (Memmingen), 1948-03-13, p. 3.
35. Stanys A., „Tremtinių Bendruomenei įsikūrus“, *Žiburiai* (Augsburg), 1946-03-16, p. 1.
36. V. R., „Lietuvių tremtinių reikalų sargyboje, (III LTB atstovų suvažiavimas)“, *Žiburiai*, (Augsburg), 1948-03-13, p. 2.
37. Z. U., „Nuolatos turime budėti. Pradėtą kovą tęsti ir ligi galutinio laimėjimo išverti“, – pareiškė Lietuvos atstovas Prancūzijoje dr. S. A. Bačkis“, *Žiburiai* (Augsburg), 1948-04-03, p. 1.

Knygos, studijos, tyrimai

1. Aleksandravičius Egidijus, *Karklo diegas. Pasaulio lietuvių istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, 632 p..
2. Bartusevičius Vincas, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus, 2012, 608 p.
3. Bartusevičius Vincas, *Vokietijos lietuviai 1950–1990*, Vilnius: Versus aureus, 2021, 496 p.

4. Brazauskas Juozas, *Svetimoje padangėje: Istorinė apybraiža*, Vilnius: LGGRTC, 2024, 208 p.
5. Eidintas Alfonsas, *Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020 metais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021, 406 p.
6. Eidintas Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*, Vilnius: Mintis, 1993, 229 p.
7. Krupavičius Mykolas, *Lietuviškoji išeivija*, Torino: Castelnuovo Don Bosco, 1959, 140 p.
8. Kuizininienė Dalia, „Literatūrinis gyvenimas Vokietijos DP stovyklose 1945–1950 metais“. (Rašytojų draugijos veikla, kultūrinė spauda, literatūros debiutai), daktaro disertacijos tezės, Kaunas: VDU, 1999, 22 p.
9. *Lietuva ir VLIK'as: Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto – VLIK-o šaknys, praeitis ir dabartis*, red. A. V. Rinkūnas, Chicago: Tautos fondas, 1984, 272 p.
10. Misiūnas Remigijus, *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP veikla 1945–1952 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2004, 407 p.
11. Misiūnas Remigijus, *Lietuva prieš LTSR*, Vilnius: Versus aureus, 2007, 352 p.
12. Misiūnas Remigijus, *Lietuvių DP knyga 1945–1952 metais: sąvadas*, Vilnius: Bonus animus, 2012, 303 p.
13. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. V. Stravinskienė, Vilnius: Artlora, 2004, 436 p.
14. Rimkevičius Lukas, *„Memmingeno DP stovyklos lietuvių laikraštis „Mintis“ 1946–1949 m.“*. Magistro baigiamasis darbas, Kaunas: VDU, 2014.
15. Skirius Juozas, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: Išeivijos pastangos dėl 'Displaced Persons Act' priėmimo*, Chicago: Lithuanian research and studies center, 2001, 209 p.
16. Skirius Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius: Savas takas, 2018, 660 p.
17. Suž. S. [Sužiedėlis Saulius], „Refugges“, *Encyklopedia Lithuanica*, Boston, Massachusetts, 1978, Vol. VI, p. 457.
18. Žūsinas Gediminas, *„Lietuvių gyvenimas ir veikla Kempteno DP stovykloje 1945–1949 m.“*. Magistro darbas, Kaunas: VDU, 2011.

Straipsniai

1. [Krupavičius Mykolas], „VLIKo pirmininkas prof. M. Krupavičius aktualiais klausimais“, *Žiburiai* (Augsburg), 1947-06-07, p. 1.
2. „DP pasaulinė problema“, *Tėviškės aidas* (Fulda), 1946-08-26, p. 4.
3. „Tremtinių persiorganizavimas“, *Mažasis židinys* (Pfullingen), 1945-12-01, p. 9.
4. Babonaitė-Paplauskienė Virginija, „Gyvenimas – ne maskaradas: Jurgio Blekaičio laišakai Vytautui Aleksandru Jonynui“, *Metai*, 2020, Nr. 12, p. 126.
5. Balkelis Tomas, „DP stovyklų palikimas: lietuvių karo tremtiniai Vakaruose 1944–1954 m.“, *Kultūros barai*, 2008, Nr. 11, p. 68–75; Nr. 12, p. 62–70.
6. Bieliauskas Vytautas, „Naujų kelių bieieškant“, *Aidai* (München), 1945-11-30, Nr. 9, p. 1–4.
7. Blažytė Jurgita, „Religinis gyvenimas DP stovyklose 1945–1950 m.“, *Oikos*, 2008, Nr. 1, p. 83–103.
8. Devenienė Alena, „Lietuviai tremtiniai tarp nusiminimo ir vilties“, *Naujienos*, 1947-09-19, p. 1.

9. Dirmeikis Tomas, „Išvietintų lietuvių butis“, *Dirva*, 1946-11-22, p. 4; 1946-11-29, p. 5.
10. Dr. V. T., „Lietuva Europos tautų šeimynoje“, *Mintis*, (Memmingen) 1946-08-15, Nr. 1, p. 7.
11. Dzikaitė Jurga, „Lietuviškojo pasaulio atspindžiai DP stovyklų literatūros vadovėliuose: tautosakos sampratos analizė“, *Tautosakos darbai*, 2020, t. 59, p. 274–295.
12. Jasaitis Domas, „Emigracijos reikalu“, *Tėvynės sargas*, 1947, Nr. 1, p. 84.
13. Kaškonienė Marija, „Teatras tremtyje 1945–1949 m.“, *Kaunas pilnas kultūros*, <https://kaunaspilnas.lt/muziejaus-trečiadienis-teatras-tremtyje-1945-1949-m/>
14. Kriaučeliūnas Zenonas Simas, „Lietuvių tremtinių kultūrinė veikla pokario Vokietijoje 1944–1949 m.“, *Kultūros barai*, 2000, Nr. 7, p. 62–65.
15. Montvilaitė Sigita, „Lietuvių mokyklos perkeltųjų asmenų stovyklose Vokietijoje 1945–1950 metais“, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 1997, t. 4, p. 44–51.
16. Punkrys Viktoras, „Kokia yra dabartinė Lietuva“, *Gintaras* (Haffkrug), 1945, Nr. 4, p. 49.
17. Ramonienė Dalia, „Iš DP stovyklų Vokietijoje palikimo: iliustruota vaikų knyga 1945–1951 metais“, *Acta academiae artium Vilnensis*, 2016, t. 83, p. 85–107.
18. Šlapikas Jurgis, „Pasaulis tremtinio akimis“, *Žiburiai* (Augsburg), 1946-08-03, p. 3.
19. Vaitiekūnas Vytautas, „Tautinės bendruomenės išsilaikymas“, *Aidai* (Augsburg), 1947, Nr. 2, p. 52.
20. Viržis A., „Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje (vertinimai)“, *Aidai* (Augsburg), 1948, Nr. 11, p. 80.

Juozas Banionis

Lithuanian community of exiles in the West: return to a free Lithuania*Summary*

The Second World War and the Soviet and Nazi occupations had a significant impact on the Lithuanian nation, leading to its division and dispersion. As the Second World War's Eastern Front approached the Baltic countries, over sixty thousand Lithuanians made the decision to leave Lithuania for what they thought would be a temporary stay, until they could return to a homeland that was soon to be free again. They were not just war refugees, but became political exiles, eventually known as "dipukai". The article highlights the formation of the Lithuanian war refugees in the DP camps into a single organisation, the Lithuanian Exiles' Community (Lith. *Lietuvos tremtinių bendruomenė*, LTB). At the same time, it reveals the dedication of our people to preserve Lithuanian identity, maintain national solidarity and prepare for a free, independent Lithuania

Keywords: war refugees, DP Lithuanians, dipukai, screening, LTB, Lithuanian Charter